

Huiselijk geweld.. ook in Amsterdam

Amsterdam, maart 2000

Marije van Barlingen

Inhoud

Samenvatting

1	Inleiding	8
2	Huiselijk geweld en kindermishandeling: aard en omvang in Nederland	9
2.1	De begrippen huiselijk geweld en kindermishandeling	9
2.2	Aard en omvang van huiselijk geweld in Nederland	10
2.2.1	<i>Buitenlandse cijfers</i>	10
2.2.2	<i>Nederlandse cijfers</i>	10
2.2.3	<i>Concrete aantallen slachtoffers van huiselijk geweld in Nederland</i>	12
2.2.4	<i>Slachtofferschap naar aard van het geweld</i>	13
2.2.5	<i>Concrete aantallen slachtoffers per jaar</i>	13
2.3	Aard en omvang van kindermishandeling in Nederland	14
2.3.1	<i>Buitenlandse cijfers</i>	14
2.3.2	<i>Nederlandse cijfers</i>	14
2.3.3	<i>Concrete aantallen slachtoffers van kindermishandeling in Nederland</i>	15
2.4	Huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen	17
2.5	Conclusie	18
3	Oorzaken en gevolgen	19
3.1	Oorzaken van huiselijk geweld en kindermishandeling	19
3.2	Daderkenmerken en oorzaken van gewelddadig gedrag	21
3.3	Huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen	23
3.4	Gevolgen van huiselijk geweld en kindermishandeling	24
3.5	De relatie tussen huiselijk geweld en publiek geweld	24
4	De aanpak van huiselijk geweld	26
4.1	Preventie van relationeel geweld	26
4.2	Bestrijding van relationeel geweld	28
4.3	De aanpak van kindermishandeling	32
4.3.1	<i>Samenhangende aanpak van kindermishandeling in Nederland</i>	33
4.4	Knelpunten in Nederland	34
5	Huiselijk geweld.. ook in Amsterdam	35
5.1	Aard en omvang van huiselijk geweld in Amsterdam	35
5.1.1	<i>Amsterdam in vergelijking met Nederland</i>	36
5.2	De Amsterdamse aanpak van relationeel geweld	37
5.2.1	<i>Vrouwenopvang en hulpverlening</i>	37
5.2.2	<i>Politie en justitie</i>	40
5.2.3	<i>Samenwerking</i>	41
5.3	De Amsterdamse aanpak van kindermishandeling	41
5.4	Conclusies en wensen voor toekomstig beleid	42
6	Conclusie	44
	Literatuur	45

Samenvatting

In opdracht van de werkgroep Agressie en Geweld Amsterdam is een kwalitatieve studie naar huiselijk geweld in Nederland en huiselijk geweld in Amsterdam in het bijzonder uitgevoerd. In deze (literatuur)studie komen aard en omvang, oorzaken en gevolgen, de relatie met publiek geweld en mogelijke oplossingsrichtingen aan de orde.

Aard en omvang in Nederland

Beschikbaar cijfermateriaal over de aard en omvang van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland is fragmentarisch, niet specifiek en vaak zelfs totaal niet voor handen. Schattingen over het aantal slachtoffers van huiselijk geweld lopen dan ook uiteen van 116.000 vrouwen en mannen per jaar tot 192.000 vrouwen per jaar. Hierbij is duidelijk dat lichamelijk geweld het meest voorkomt en seksueel geweld het minst: bijna 90.000 mensen zijn slachtoffer van fysiek geweld, 73.000 van geestelijk geweld en 56.000 van seksueel geweld. Vrouwen zijn overigens beduidend vaker dan mannen slachtoffer van seksueel geweld. Bij lichamelijke en geestelijke mishandeling ligt het aantal mannen en vrouwen dat slachtoffer wordt ongeveer gelijk.

Voor wat betreft kindermishandeling liggen de (grove) schattingen op 56.000 kinderen per jaar die slachtoffer worden van fysiek geweld, 38.000 kinderen die slachtoffer worden van geestelijk geweld en 21.000 kinderen die slachtoffer worden van seksueel geweld. Deze cijfers komen overeen met gevonden percentages in de Verenigde Staten van 1,6% en 1,9%, wat zou inhouden dat het aantal slachtoffers van kindermishandeling in Nederland tussen de 60.000 en 70.000 per jaar ligt.

Aard en omvang in Amsterdam

Indien bovenstaande schattingen worden doorgetrokken naar de stad Amsterdam, kunnen evenwel de volgende (grove) schattingen¹ gemaakt worden met betrekking tot het aantal slachtoffers van huiselijk geweld in de stad Amsterdam. Bijna 5400 Amsterdammers worden *per jaar* voor het eerst slachtoffer van huiselijk geweld. Het zou dan gaan om 2500 mannen en ruim 2800 vrouwen, inclusief kinderen. Bijna 4200 Amsterdammers per jaar worden slachtoffer van fysiek geweld, 3400 van geestelijk geweld en 2600 van seksueel geweld in huiselijke kring. In het onderzoek waarop deze cijfers gebaseerd zijn, zijn - voor het eerst in Nederland - ook mannen betrokken. Daaruit blijkt dat mannen ongeveer even vaak als vrouwen slachtoffer van huiselijk geweld worden. Daarbij moet aangetekend worden dat zij over het algemeen slachtoffer zijn van minder ernstig geweld dan vrouwen.

Voor wat betreft minderjarige slachtoffers geldt dat per jaar voor het eerst (geschat) 2127 minderjarigen slachtoffer worden van fysiek geweld, 1414 van geestelijk geweld en 765 van seksueel geweld.

Noot 1 Het gaat bij deze cijfers om zeer grove schattingen, waarbij geen rekening is gehouden met het feit dat huiselijk geweld en kindermishandeling meestal meerdere jaren aanhoudt. De cijfers behelzen alleen het aantal mensen per jaar dat (geschat) *voor het eerst* met huiselijk geweld te maken krijgt. Het gaat derhalve om *ondergrenzen*.

Daaruit kan geconcludeerd dat in ongeveer de helft van alle gevallen van huiselijk geweld, met uitzondering van seksueel geweld, de slachtoffers minderjarig zijn. Deze gevallen kunnen geschaard worden onder de noemer kindermishandeling. De cijfers geven echter geen volledig beeld van de (geschatte) omvang van kindermishandeling in Amsterdam, omdat dit begrip breder is, en ook verwaarlozing omvat.

Meer concreet zijn de cijfers die geleverd kunnen worden door de vrouwenopvang en het Meldpunt Kindermishandeling aangaande het aantal meldingen van geweld en mishandeling per jaar. Bij het Meldpunt Kindermishandeling werden in 1998 ongeveer 1700 adviezen gevraagd en meldingen gedaan. Het aantal vrouwen dat afkomstig is uit Amsterdam dat zich jaarlijks voor de eerste keer meldt voor opvang in verband met huiselijk geweld bedraagt ongeveer 700. Zij nemen daarbij 800 kinderen mee. Ruim de helft (57%) van deze vrouwen is van allochtone afkomst. Ter vergelijking: op de totale bevolking van Amsterdam is 34% afkomstig uit een etnische minderheidsgroep.

Politiecijfers aangaande deze problematiek zijn niet voorhanden. Wel is er in 1999 een beperkte (dagrapport)analyse gedaan in 2 wijkteams waaruit bleek dat in beide wijkteams jaarlijks meer dan 500 meldingen worden gedaan in verband met relationeel geweld.

Slechts een heel klein gedeelte van deze meldingen (nog geen 10%) leidt overigens tot een aangifte. De bevolking in de twee betreffende wijkteams maakt ongeveer 9,5% van de totale bevolking van Amsterdam uit.

Doorgerekend zou dit betekenen dat in Amsterdam grofweg bijna 11.000² meldingen per jaar bij de politie binnenkomen, waarbij in nog geen 1100 gevallen aangifte wordt gedaan.

Oorzaken

Op de vraag naar de achtergrond van (huiselijk) geweld en kindermishandeling is geen eenvoudig oorzaak-gevolg antwoord mogelijk. Met betrekking tot relationeel geweld zijn er drie belangrijke invalshoeken: de feministische theorie (ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen en anders omgaan met macht, woede en conflicten), de sociale-klasse-theorie (sociale klasse hangt samen met huiselijk geweld) en de cultureel-antropologische theorie (etniciteit en cultuur hangen samen met de wijze waarop wordt omgegaan met stress en conflicten). Factoren die samengaan met ouderschap die genoemd worden, zijn: werkloosheid, lage opleiding, verslaving, antisociale persoonlijkheidsstoornis, depressie en gebrek aan een sociaal netwerk.

Met betrekking tot kindermishandeling wordt uitgegaan van een combinatie van factoren: omgeving/gezinsfactoren, kenmerken van de ouders en kenmerken van het kind. Wanneer er zich problemen in een gezin voordoen, levert dat spanning op. Maar als er een oplossing voor de problemen gevonden kan worden, zal die spanning van korte duur zijn. Bij sommige mensen raakt het evenwicht verstoord: de draaglast wordt groter dan de draagkracht. Genoemde factoren die kunnen leiden tot spanning (en het niet aankunnen van de spanning) zijn onder andere: geldgebrek, werkloosheid, slechte behuizing, sociaal isolement, traumatische jeugdervaringen bij de ouders, verslaving, hooggespannen verwachtingen van kinderen, te vroeg geboren kind, huilbaby, ongewenst kind, druk kind en/of gehandicapt kind.

Noot 2 Waarbij overigens niet bekend is om hoeveel slachtoffers het gaat; het kan immers voorkomen dat meerdere meldingen hetzelfde slachtoffer en/of dezelfde dader betreffen.

Bovenstaande factoren wijzen erop dat huiselijk geweld in lagere sociale strata méér voor zou komen dan in hogere sociale strata. Recent Nederlands onderzoek wijst echter uit dat huiselijk geweld en kindermishandeling in alle lagen van de bevolking even vaak voorkomen. Er wordt zelfs een (licht) verband gevonden tussen een *hoge* opleiding en slachtoffer- en daderschap van huiselijk geweld. Een verklaring voor deze uitkomsten wordt niet gegeven. Aangenomen kan worden dat het probleem wellicht in hogere sociale klassen (nog) meer verborgen wordt. Een aanvullende verklaring is bovendien dat factoren als geldgebrek en werkloosheid niet zozeer duiden op een verband tussen huiselijk geweld en lagere sociale strata, alswel op een verband tussen huiselijk geweld en stressfactoren.

Geweld in allochtone gezinnen

Uit de beschikbare cijfers komt het beeld naar voren dat zowel relationeel geweld als kindermishandeling meer voorkomt in allochtone gezinnen dan in Nederlandse gezinnen. Een verklaring daarvoor ligt in het feit dat allochtone gezinnen veelal meer stressfactoren ervaren doordat zij een sociaal-economische zwakkere positie innemen in de samenleving. Daarnaast leven allochtone gezinnen geografisch en vaak ook cultureel afgezonderd van hun land van herkomst, èn geïsoleerd van autochtonen. Ook indien de cijfers hierop gecorrigeerd worden, lijkt het er echter op dat geweld in allochtone gezinnen relatief meer voorkomt dan in autochtone gezinnen. Daarbij wordt aangegeven dat mensen die leven tussen twee culturen bang zijn dat hun kinderen zich afwenden van de eigen cultuur of slechte mensen worden. Men wil de kinderen beschermen tegen de gevaren van de samenleving, en pakt ze daarom harder aan dan men in het land van herkomst gewoon was. Bovendien kunnen de opvattingen over wat wel of geen (geoorloofde) mishandeling is per cultuur verschillen.

Gevolgen van huiselijk geweld

Het onderzoek naar - niet lichamelijke - gevolgen van relationeel geweld en kindermishandeling staat nog in de kinderschoenen. Wel wordt aangenomen dat mensen die thuis slachtoffer worden van gewelddadig gedrag zullen hiervan over het algemeen méér dan alleen lichamelijke gevolgen ondervinden. Zo zijn vrouwen die slachtoffer zijn van geweld door de partner vaker angstig, ze hebben in een aantal gevallen last van het posttraumatische stresssyndroom, ze zijn vaker depressief etc. Over de gevolgen voor (volwassen) mannelijke slachtoffers is nauwelijks iets bekend.

Hoewel de gevolgen van kindermishandeling niet voor elk kind en voor elke situatie gelijk zijn, lopen kinderen die mishandeld worden of getuige zijn van gewelddadig gedrag van hun ouders of verzorgers grote risico's op emotionele en gedragsstoornissen. Het getuige zijn van geweld is even traumatisch als het ondergaan ervan. Mogelijke gevolgen zijn: een ondermijnd zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde, wantrouwen ten opzichte van andere mensen en agressief gedrag. Meisjes hebben meer de neiging om naar binnen gerichte klachten te ontwikkelen, jongens tenderen meer naar agressief gedrag. Dit kan resulteren in herhalingsgedrag; op school, op straat en thuis.

Relatie met publiek geweld

Hoe staat huiselijk geweld nu in verhouding met publiek geweld? Ook op deze vraag is helaas geen eenduidig antwoord te geven. Uit verschillende onderzoeken naar publiek geweld en delinquentie komt naar voren dat de dadergroep niet homogeen is en dat een groot aantal factoren een rol spelen bij het ontstaan van gewelddadig gedrag. Opvallend is dat een deel van die factoren dezelfde zijn als de factoren die een rol spelen bij ouderschap van huiselijk geweld.

Aangenomen kan dan ook worden dat factoren als sociaal-economische positie, alcohol- en drugsgebruik, werkloosheid, sociaal isolement en persoonlijkheidsstoornissen *kunnen* leiden tot gewelddadig gedrag in het algemeen - wat bij de ene dader buitenshuis en bij de andere binnenshuis tot uiting komt, en bij een aantal daders wellicht zowel buitens- als binnenshuis. Een aantal andere factoren die genoemd worden hangen samen met de ervaringen die mensen in hun jeugd opdoen. Hierin zijn zowel risicofactoren als beschermende factoren te onderscheiden. Risicofactoren zijn onder andere mishandeling door de ouders, geringe betrokkenheid van de ouders bij het kind, hardhandige opvoeding en gezinsconflicten. Beschermende factoren zijn een sterke betrokkenheid van ouders bij hun kind en een sterke onderlinge band in het gezin. Dit - gecombineerd met het risico op herhalingsgedrag van jongens die geweld meemaken - maakt duidelijk dat huiselijk geweld voor een (belangrijk) deel bijdraagt aan geweld op straat.

Aanpak van huiselijk geweld

Bij de aanpak van huiselijk geweld zijn in eerste instantie politie, justitie en de hulpverlening betrokken. Daarbij wordt huiselijk geweld ten onrechte maar al te vaak als een zaak voor de hulpverlening afgedaan. Er blijkt een verbijsterend gebrek aan inzicht te zijn in de signalen en verschijningsvormen van huiselijk geweld bij politie en justitie. Vrouwen worden niet geloofd en over het algemeen wordt het gevaar waarin zij verkeren, onderschat. Bovendien wordt huiselijk geweld nog te vaak als een 'privé-zaak' gezien.

In Amsterdam wordt dit probleem door de politie onderkend. In januari 2000 start dan ook een pilot waarin procedures en de knelpunten in die procedures worden geanalyseerd en beschreven. Een en ander moet resulteren in een uniform protocol voor de aanpak en registratie van relationeel geweld voor alle politiedistricten. Bovendien krijgen alle politiefunctionarissen in de pilotgebieden een training in het omgaan met huiselijk geweld. Met betrekking tot kindermishandeling bestaat zo'n protocol al. Daarnaast is door de politie, in samenwerking met de vrouwenopvang, een daderproject opgezet, waarin daders - al dan niet gedwongen - op basis van een Amerikaanse methode 'behandeld' worden.

De hulpverlening in Amsterdam is sinds 1996 bezig met het verbeteren van de onderlinge samenwerking. Daartoe is een stuurgroep ingesteld waarin de hulpverlening/vrouwenopvang, politie, justitie en gemeente zitting hebben. Dit heeft inmiddels geresulteerd in een aantal specifieke acties, zoals het creëren van één meldpunt voor de vrouwenopvang. Deze telefonische afdeling biedt telefonische hulpverlening en telefonische bemiddeling. Daarnaast zijn er drie ambulante steunpunten in de wijk met inloopsprekuren en gesprekken op afspraak, voor cliënten die kampen met geweld en willen dat het stopt zonder dat zij hoeven te vluchten. Uit de eerste evaluaties blijkt dat deze - meer vroegtijdige - vorm van hulp goed aanslaat.

Het Meldpunt Kindermishandeling is het centrale punt in de preventie en bestrijding van kindermishandeling. Zij geven adviezen en bij een melding onderzoeken zij de zaak. Hierbij - en bij het in gang zetten van hulp - wordt onder andere samengewerkt met de Raad voor de Kinderbescherming, de GG&GD, de politie en het RIAGG.

Hoewel aangegeven wordt dat zowel aan de bestrijding van huiselijk geweld als aan hulpverlening de laatste jaren in Amsterdam meer aandacht is besteed, en er ook veel is verbeterd, hebben de betrokken instellingen een aantal duidelijke wensen ten aanzien van het beleid. Eerste wens is dat de capaciteit van de opvang aanzienlijk wordt uitgebreid. Daarnaast is een verbetering van de samenwerking tussen de verschillende partners, en met name een toename in de bereidheid van partners om mee te werken aan projecten van andere partners, gewenst. Bovendien wordt door verschillende partners aangegeven dat meer beïnvloeding van het publiek wenselijk is, oftewel: meer publiciteitscampagnes gericht op het Amsterdamse publiek, waarin duidelijk wordt gemaakt dat huiselijk geweld niet per definitie 'privé' is en waarin duidelijk wordt waar mensen met een vermoeden van huiselijk geweld terecht kunnen.

Conclusie

Hoewel er geen concrete cijfers beschikbaar zijn, kan op basis van literatuuronderzoek geconstateerd worden dat huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland - en dus ook in Amsterdam - omvangrijke en ernstige problemen zijn.

Analyse van oorzaken en gevolgen leidt tot de conclusie dat dit geweld niet alleen bestreden moet worden omdat de slachtoffers daar recht op hebben, maar ook met het oog op de kinderen die getuige of slachtoffer van het geweld zijn. De resultaten van het uitgevoerde onderzoek maken duidelijk dat er een lijn loopt van huiselijk geweld en kindermishandeling naar het publieke geweld in de Nederlandse samenleving. Daarom is - naast uitgebreidere opvang van slachtoffers - uitwerking van preventieve en justitiële maatregelen dringend gewenst. In Amsterdam is daar door politie en hulpverlening al een (goede) start mee gemaakt. Het blijft echter wenselijk om bestaande (experimentele) projecten als de daderbehandeling en ambulante steunpunten uit te breiden. Bovendien is het wenselijk om meer aandacht te besteden aan primaire preventie, bijvoorbeeld in de vorm van een publiekscampagne. Gezien het relatief grote aandeel van allochtone gezinnen in de geschatte omvang van het probleem en het grote aandeel allochtone gezinnen in Amsterdam, is daarbij specifieke aandacht voor deze groep gewenst. Een en ander zal - in samenwerking met partners als justitie, politie en hulpverlening - door de gemeente verder moeten worden uitgewerkt en (financieel) mogelijk gemaakt.

1 Inleiding

Mannen die hun vrouw uitschelden en in elkaar slaan. Ouders die hun kinderen verwaarlozen, mishandelen of seksueel misbruiken. Uitgaansgeweld met dodelijke afloop. Ouders die hun kinderen vermoorden. Kinderen die hun ouders molesteren. Oorlog.

Geweld, zo oud als Methusalem, kent geen grenzen in verschijningsvormen. Zowel ongeregelde heden in het openbare leven als geweld in gezinnen zijn tegenwoordig 'hot issues' die hoog genoteerd staan in de media-toptien. Die aandacht in de media heeft gefungeerd als katalysator voor een groeiende zorg over agressie en geweld bij zowel publiek als politiek³.

In dat kader heeft het Amsterdamse gemeentebestuur in 1999 een werkgroep 'agressie en geweld' ingesteld, die tot taak heeft een plan van aanpak voor Amsterdam te ontwikkelen. Dit plan van aanpak bevat een eerste stap in de zoektocht naar een samenhangend en effectief pakket maatregelen gericht op de bestrijding van agressie en geweld in de Amsterdamse samenleving. Een (beperkt) onderdeel van het plan van aanpak vormt de aanpak van huiselijk geweld in Amsterdam, en dan met name in relatie tot publiek geweld. Leidraad daarbij is dat het beleid een adequate reactie biedt op de daadwerkelijke ernst van de problematiek. Daarvoor is vooral inzicht nodig in de onderliggende feiten.

Om tot een eerste inzicht te komen heeft de werkgroep aan bureau Van Dijk, Van Soomen en Partners gevraagd een (beperkt) literatuuronderzoek uit te voeren naar huiselijk geweld in het algemeen en huiselijk geweld in Amsterdam in bijzonder. Dit rapport is de weerslag van dat onderzoek.

Noot 3 Dijkstra, 1999

2 Huiselijk geweld en kindermishandeling: aard en omvang in Nederland

Het samenlevingsverband, het gezin, zou een veilige plaats moeten zijn. Dit blijkt echter niet het geval. De laatste vier decennia is men zich gaan realiseren dat familiegeweld geen uitzondering is, maar een serieus sociaal en psychologisch probleem. Mensen lopen eerder de kans geslagen, geschopt, verkracht, lichamelijk mishandeld of vermoord te worden door familieleden in hun eigen huis, dan waar dan ook. (Van Lawick, 1998)

Dergelijk geweld roept vragen op. In het eerste deel van dit rapport worden - op basis van literatuuronderzoek - een aantal van die vragen beantwoord. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de definitie van begrippen als huiselijk geweld en kindermishandeling, en op de aard en omvang van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland. In het volgende hoofdstuk wordt verder ingegaan op oorzaken en gevolgen van deze vormen van geweld.

2.1 De begrippen huiselijk geweld en kindermishandeling

In dit onderzoek wordt onder huiselijk geweld verstaan (Van Dijk, 1997):

'Aantasting van de persoonlijke integriteit van een slachtoffer door iemand uit de huiselijke kring van het slachtoffer. Daaronder vallen partners, ex-partners, gezinsleden, familieleden en huisvrienden.'

Het gaat kortom om geweld dat zich afspeelt tussen mensen die bij elkaar in huis wonen, dan wel bij elkaar 'over de vloer komen'. Het woord huiselijk verwijst overigens niet naar de pleegplaats van de delicten: het geweld kan overal plaatsvinden.

Binnen sociaal wetenschappelijk onderzoek wordt daarbij een nader onderscheid gemaakt tussen drie vormen van geweld:

- lichamelijk geweld (en bedreiging daarmee);
- seksueel geweld (in brede zin);
- geestelijk geweld.

Ook wordt een onderscheid gemaakt tussen geweld jegens minderjarigen (tot 18 jaar) en geweld tegen meerderjarige slachtoffers. Geweld tegen minderjarigen maakt onderdeel uit van het begrip kindermishandeling, waar ook verwaarlozing onder valt. In dit onderzoek wordt uitgegaan van de gangbare definitie die de stichting Voorkoming van Kindermishandeling hanteert:

'Kindermishandeling is elke vorm van lichamelijke en/of emotionele geweldpleging of verwaarlozing, die kinderen niet door toeval of per ongeluk, doch door toedoen of nalaten van ouders of andere verzorgers overkomt en waarbij geestelijke en/of lichamelijke schade of afwijkingen ontstaan dan wel dreigen te ontstaan'

De indeling van verschillende vormen van kindermishandeling luidt dan als volgt;

- lichamelijke mishandeling en verwaarlozing;
- geestelijke mishandeling en verwaarlozing;
- seksueel misbruik.

2.2 Aard en omvang van huiselijk geweld in Nederland

In de vorige paragraaf is reeds aangegeven dat huiselijk geweld een breed begrip is, waaronder zowel fysiek, geestelijk, en seksueel geweld worden geschaard. Gezien het feit dat deze vormen van huiselijk geweld vaak ook nog overlappen, is het onmogelijk om een exact beeld te krijgen van de aard en omvang van huiselijk geweld in het algemeen.

In onderzoeken die de afgelopen decennia zijn uitgevoerd, ligt de nadruk over het algemeen op de eerste twee vormen van huiselijk geweld; fysieke mishandeling en seksueel misbruik. Bovendien richten de meeste onderzoeken zich alleen op vrouwen als slachtoffers. De onderzoeken laten dan ook zeer uiteenlopende cijfers zien. Een van de verklaringen voor de verschillen in cijfers is dat er sprake is van verschillende definities. Maar ook als er sprake is van uniforme definities kunnen methodologische verschillen forse variaties in resultaten opleveren. Daarnaast verschillen ook de onderzochte populaties. Zo hebben sommige onderzoeken betrekking op vrouwen vanaf 16 jaar, terwijl andere betrekking hebben op vrouwen vanaf 12 jaar. In het algemeen blijkt overigens wel uit de onderzoeken dat huiselijk geweld tegen vrouwen zich met name voordoet tussen de 20 en 35 jaar. (Korf e.a., 1997)

2.2.1 Buitenlandse cijfers

In een overzicht van buitenlandse studies varieert de lifetime-prevalentie⁴ van fysiek geweld tegen vrouwen door hun mannelijke partner van 7% tot 35%. Volgens een Amerikaanse studie wordt 20 tot 25% van alle volwassen vrouwen in de Verenigde Staten minstens een keer in hun leven lichamelijk misbruikt door een mannelijke 'inmate'. Volgens weer een andere studie is zelfs in zes van de tien Amerikaanse huwelijken sprake van enigerlei vorm van geweld. Beperken we ons tot de jaarprevalentie⁵, dan laat het zojuist genoemde overzicht percentages zien die liggen tussen de 10% en 14,4%. Indien er daarnaast een onderscheid wordt gemaakt naar de ernst van het (fysiek) geweld, dan blijken de percentages voor zwaar geweld te liggen tussen 2,35% en 4,1%. (Korf e.a., 1997)

2.2.2 Nederlandse cijfers

Een van de bekendste studies op het gebied van huiselijk geweld in Nederland is het onderzoek dat Romkens (1992) uitvoerde naar de aard en omvang van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties. Zij stelde vast dat 28,2% van de onderzochte vrouwen wel eens slachtoffer is geweest van *fysieke mishandeling* door hun (ex)partner. Nader gespecificeerd naar de ernst van het geweld is volgens Romkens 5,4% van de vrouwen slachtoffer geweest van matig geweld, 3,9% slachtoffer van ernstig geweld en 2,4% van zeer ernstig geweld. Zij beperkte zich hierbij overigens wel tot vrouwen tussen de 20 en 60 jaar.

Over de mate waarin specifiek *seksueel geweld* jegens volwassenen - in huiselijke kring - voorkomt in Nederland, zijn geen betrouwbare landelijke gegevens beschikbaar. Indicaties van de omvang kunnen wel worden verkregen uit slachtofferenquêtes, specifiek onderzoek en gegevens over de

Noot 4 Wat zoveel inhoudt als antwoord op de vraag: Bent u ooit slachtoffer geweest van huiselijk geweld?

Noot 5 Hierbij wordt antwoord gegeven op de vraag: Bent u de afgelopen twaalf maanden slachtoffer geweest van huiselijk geweld?

aantallen vrouwen aan wie hulp is verleend in verband met seksueel geweld of vrouwenmishandeling (Zedenalmanak, 1997). In de landelijke slachtoffer enquête die het Centraal Bureau voor Statistiek voortdurend houdt onder de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, wordt enige aandacht besteed aan (seksueel) geweld. Er wordt onder meer gevraagd of de respondenten het afgelopen jaar te maken hebben gehad met 'handtastelijkheden binnenshuis' en 'handtastelijkheden buitenshuis'. Deze vraag wordt alleen aan meisjes en vrouwen gesteld. Uit dit onderzoek blijkt dat jaarlijks circa 2,5% van alle meisjes en vrouwen slachtoffer wordt van handtastelijkheden. Op basis van een enquête onder hulpverleningsinstellingen kan worden berekend dat door deze instellingen in 1994 circa 12.000 cliënten zijn geholpen in verband met seksueel-geweld problematiek. Onduidelijk is echter hoe groot het aandeel van vrouwen die te maken hebben (gehad) met seksueel geweld *in huiselijke kring* hierin is.

Het meest recente en meest uitgebreide onderzoek dat naar huiselijk geweld in Nederland is verricht, is het onderzoek dat bureau Intomart in 1997 - in opdracht van het ministerie van Justitie - heeft uitgevoerd. Belangrijk doel van dit onderzoek was dan ook om *algemene* informatie over huiselijk geweld te verzamelen. En hoewel vanuit de samenleving enigszins ongelovig is gereageerd op de uitkomsten van het onderzoek, en er verschillende methodologische kanttekeningen bij het onderzoek mogelijk zijn, wijzen de gevonden cijfers erop dat huiselijk geweld op grote schaal in Nederland voorkomt.

Uit het onderzoek bleek dat 45% van de totale Nederlandse bevolking ooit slachtoffer is geweest van niet-incidenteel geweld in de huiselijke kring. Het gaat daarbij om zowel lichamelijk en seksueel als om geestelijk geweld. 21% van de ondervraagden blijkt te maken te hebben gehad met geweld dat langer dan vijf jaar aanhoudt. Ongeveer een op de tien Nederlanders (11%) is slachtoffer geweest van huiselijk geweld dat lichamelijk letsel ten gevolge had. Tabel 1 geeft een overzicht van het slachtofferschap naar soort geweld en geslacht.

Tabel 1 Slachtofferschap van huiselijk geweld naar soort en geslacht (Van Dijk, 1997)

	Man	Vrouw	Totaal
Fysiek	35%	34%	35%
Geestelijk	26%	30%	28%
Seksueel	13%	30%	21%
Totaal	43%	46%	45%

Opvallende conclusie in dit onderzoek was dat mannen en jongens *even vaak* slachtoffer worden van huiselijk geweld als meisjes en vrouwen. Wel is het zo dat als het om geweld met een lage intensiteit gaat, mannen in de meerderheid zijn (61%). Bij geweld met een hoge intensiteit zijn juist vrouwen in de meerderheid (60%). Bij mannen is er met name sprake van lichamelijk geweld, bij vrouwen van seksueel geweld. In 80% van de gevallen is de dader een man. Romkens uitte overigens ernstige bezwaren tegen deze uitkomsten. Door het op één hoop gooien van lichamelijk, seksueel en geestelijk geweld komen de onderzoekers volgens haar tot extreem hoge cijfers. Bovendien maakte zij bezwaar tegen de stelling dat jongens, mannen, vrouwen en meisjes in gelijke mate slachtoffer zijn.

De onderzoekers sloegen terug met de stelling dat Romkens het monopolie van het slachtofferschap geheel wil voorbehouden aan de vrouw.

De percentages die de onderzoekers vinden voor vrouwen die slachtoffer zijn van fysiek geweld en voor vrouwen die slachtoffer zijn van seksueel geweld komen nagenoeg overeen met de percentages die eerder gevonden werden door Romkens (1992). Het nieuwe aan het Intomart-onderzoek is evenwel dat ook mannen en jongens zijn betrokken, terwijl in voorgaande studies alleen vrouwen zijn geïnterviewd. (Van Lawick, 1998)

2.2.3 Concrete aantallen slachtoffers van huiselijk geweld in Nederland

Momenteel wonen er in Nederland bijna 8 miljoen meisjes en vrouwen. Daarvan zijn er 4,4 miljoen tussen de 20 en 60 jaar oud.⁶ Als wordt aangenomen dat ongeveer 90% hiervan een heteroseksuele relatie heeft of heeft gehad (Korf, 1997), gaat het om bijna 4 miljoen potentiële slachtoffers van huiselijk geweld per jaar. Uitgaand van de resultaten van Romkens' lifetime-prevalentie van 28,2% kan er worden geschat dat het absolute aantal vrouwen in Nederland (tussen de 20 en 60 jaar) dat ooit slachtoffer is geweest van huiselijk geweld ongeveer 1.128.000 bedraagt. Nader gespecificeerd naar de ernst van het geweld kan geschat worden dat ongeveer 252.000 vrouwen tussen 20 en 60 jaar ooit slachtoffer zijn geweest van ernstig tot zeer ernstig geweld (respectievelijk 3,9% en 2,4%).

Op basis van het onderzoek van Intomart kunnen de volgende schattingen worden gemaakt. 45% van alle Nederlanders is ooit slachtoffer geweest van huiselijk geweld. Momenteel wonen er 15,5 miljoen mensen in Nederland. Dit zou concreet betekenen dat bijna 7 miljoen mensen in Nederland (ooit) slachtoffer zijn van huiselijk geweld.

Indien een onderscheid wordt gemaakt naar sekse blijkt dat 43% van de mannen en 46% van de vrouwen (ooit) slachtoffer is van huiselijk geweld. Omgerekend naar het totale aantal mannen en vrouwen in Nederland betekent dit dat er ruim 3,3 miljoen mannen in Nederland slachtoffer zijn en 3,6 miljoen vrouwen. Deze laatste schatting ligt overigens drie maal hoger dan de schatting van Romkens. Een (gedeeltelijke) verklaring hiervoor is dat in het onderzoek van Van Dijk ook voorvallen zijn meegenomen die plaats hebben gevonden vóór het twintigste levensjaar. Bovendien richtte het onderzoek van Romkens zich met name op lichamelijke mishandeling, terwijl Van Dijk een bredere invulling van het begrip huiselijk geweld hanteert. Tabel 2 geeft een overzicht van de geschatte absolute aantallen slachtoffers in Nederland (de lifetime-prevalentie) per geslacht en per soort huiselijk geweld op basis van Van Dijk. Hierbij moet aangetekend worden dat de aantallen per soort niet kunnen worden opgeteld om tot een totaal aantal te komen. Respondenten die van meer dan een soort geweld slachtoffer zijn geworden, staan namelijk ook meerdere keren in de tabel.

Tabel 2 Geschatte aantallen slachtoffers van huiselijk geweld naar soort en geslacht

	man	vrouw	totaal
fysiek	2.709.000	2.690.760	5.399.760
geestelijk	2.012.400	2.374.200	4.386.600
seksueel	1.006.200	2.374.200	3.380.400
totaal	3.328.200	3.640.440	6.968.640

Noot 6 Bron: CBS bevolkingscijfers 1998

2.2.4 Slachtofferschap naar aard van het geweld

Van Dijk e.a. concluderen dat twee vormen van *lichamelijk* geweld zeer vaak voorkomen: dreigen met slaan en daadwerkelijk slaan. Met een betrouwbaarheid van 95% stellen zij vast dat het gaat om 2,7 tot 2,8 miljoen mensen tussen de 18 en 70 jaar. Van de vormen van *geestelijk* geweld komen dreigementen dat de relatie wordt verbroken en geregeld bespot of gekleineerd worden het vaakst voor.

Circa een op de zes mensen is hiervan ooit slachtoffer geworden (= ruim 2,5 miljoen mensen).

Bij *seksueel* geweld is zowel het maken van ongewenste seksuele gebaren als het benaderen of bedreigen met ongewenste seksuele bedoelingen ongeveer een op de acht respondenten overkomen (= 1,9 miljoen mensen). 8% is ooit gedwongen tot seksuele handelingen en 4% is ooit verkracht door iemand uit zijn of haar huiselijke kring (respectievelijk 1,3 miljoen en 626 duizend mensen).

Omgerekend volgens de percentages van Van Dijk zijn ruim 4,5 miljoen Nederlanders slachtoffer van huiselijk geweld dat voor henzelf gevolgen heeft gehad. Bij 1,7 miljoen mensen heeft huiselijk geweld lichamelijk letsel ten gevolge gehad. Meer dan 4 miljoen mensen zijn ooit slachtoffer geworden van huiselijk geweld waarbij de voorvallen wekelijks of dagelijks voorkwamen. Bij 3,2 miljoen mensen duurde het geweld langer dan vijf jaar.

2.2.5 Concrete aantallen slachtoffers per jaar

De berekeningen en schattingen in voorgaande paragrafen hebben allen betrekking op de vraag of iemand *ooit* in zijn leven slachtoffer is geweest van huiselijk geweld. Voor het ontwikkelen van effectief beleid en, daarmee samenhangend, een goede inschatting van de benodigde inzet van verschillende partners in de aanpak van het geweld is het echter essentieel dat er een beeld is van het aantal (nieuwe) slachtoffers per *jaar*.

De cijfers die Van Dijk gevonden heeft beslaan een periode van (minstens) 60 jaar. Door de gevonden aantallen te delen door 60 kan derhalve een zeer grove schatting gemaakt worden van het aantal mensen dat voor het eerst slachtoffer wordt van huiselijk geweld per jaar⁷. Het zou *per jaar* dan gaan om in totaal 116 duizend slachtoffers van huiselijk geweld. De aantallen naar soort huiselijk geweld bedragen dan: 90 duizend slachtoffers van lichamelijk geweld, 73 duizend slachtoffers van geestelijk geweld en 56 duizend slachtoffers van seksueel geweld. Tabel 3 geeft een overzicht van de schattingen van het aantal slachtoffers *per jaar* naar soort geweld en geslacht. Hierbij moet aangemerkt worden dat deze schatting - zoals al eerder gezegd - zeer grof is.⁸

Noot 7 Gezien het feit dat huiselijk geweld en kindermishandeling over het algemeen een paar jaar aanhouden, gaat het om een *ondergrens*. Doordat het aantal mensen dat in 60 jaar ooit slachtoffer wordt, gedeeld wordt door 60 wordt immers alleen berekend hoeveel mensen in een jaar *voor het eerst* slachtoffer worden.

Noot 8 Hierbij is overigens geen onderscheid gemaakt tussen minderjarige en meerderjarige slachtoffers. Deze schattingen bevatten dus ook de minderjarige slachtoffers van huiselijk geweld, waar in de volgende paragraaf dieper op wordt ingegaan.

Tabel 3 Geschat aantal slachtoffers van huiselijk geweld per jaar naar soort en geslacht⁹

	Man	Vrouw	Totaal
Fysiek	45.150	44.846	89.996
Geestelijk	33.540	39.570	73.110
Seksueel	16.770	39.570	56.340
Totaal	55.470	60.674	116.144

2.3 Aard en omvang van kindermishandeling in Nederland

Hoe vaak komt kindermishandeling voor? Die vraag is evenmin makkelijk te beantwoorden. In tegenstelling tot huiselijk geweld in relaties tussen volwassenen is er in Nederland nog nooit een grootschalig onderzoek gedaan naar de omvang van kindermishandeling, met uitzondering van een onderzoek naar seksueel misbruik van meisjes. (Wolzak, 1999)

Om inzicht te krijgen in het aantal mishandelde kinderen in Nederland kan echter gebruik worden gemaakt van drie soorten andere gegevens: registraties van instellingen waar kindermishandeling gemeld wordt, resultaten van buitenlands (wetenschappelijk) onderzoek en gegevens van hulpverleningsinstellingen.

2.3.1 Buitenlandse cijfers

Wolzak (1999) geeft aan dat in de Verenigde Staten een grondig en omvangrijk onderzoek met betrekking tot kindermishandeling is uitgevoerd. Daarbij werd een inventarisatie uitgevoerd bij de kinderbescherming, binnen de jeugdhulpverlening en in instellingen als scholen, kinderdagverblijven, ziekenhuizen en politie. Op basis van dit onderzoek werd geschat dat per jaar bij 1,6% van de kinderen sprake was van kindermishandeling. Het gaat daarbij om een ondergrens. Voor deze schatting is namelijk alleen gebruik gemaakt van gemelde gevallen en van gevallen die gesignaleerd zijn. De onderzoekers Strauss en Gelles (Wolzak, 1999) hebben daarnaast in de Verenigde Staten een onderzoek uitgevoerd waarbij gezinnen gevraagd werd naar het gebruik van geweld bij de opvoeding. Uit het laatste onderzoek in 1985 bleek dat 62% van de ondervraagde ouders een of meerdere malen lichamelijk geweld had gebruikt. Volgens de onderzoekers viel bij 1,9% van de gezinnen het gebruikte geweld onder de noemer kindermishandeling.

2.3.2 Nederlandse cijfers

In Nederland is uitgebreid onderzoek gedaan naar seksueel misbruik van meisjes. Draijer heeft in 1987 1054 meisjes en vrouwen tussen de 20 en 40 jaar geïnterviewd. Hen is gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik voor hun zestiende jaar. Het bleek dat 15,6% van alle ondervraagden een of meerdere keren door verwanten was misbruikt. Verder maakte 24,4% melding van misbruik door niet-verwanten.

Noot 9 De aantallen slachtoffers van het geweld per soort kunnen *niet* worden opgeteld om tot een totaal aantal slachtoffers te komen. Dit omdat mensen die van meerder soorten huiselijk geweld slachtoffer zijn (geworden) ook meerdere malen in de tabel zijn opgenomen.

In het onderzoek naar huiselijk geweld van Intomart (Van Dijk, 1997) is gevraagd naar de leeftijd waarop voorvallen plaatsvonden. Hieruit blijkt dat in de kinderjaren (van 0 tot 10) het percentage slachtoffers van lichamelijk geweld oploopt van 4% tot zo'n 11%. Dat wil zeggen dat een op de negen kinderen tussen het vijfde en tiende levensjaar slachtoffer wordt van een vorm van lichamelijk geweld, gepleegd door iemand uit zijn of haar huiselijke kring. Lichamelijk geweld komt echter nog vaker voor tijdens de tienerjaren; maar liefst 19% van de tieners tussen de 10 en 20 jaar wordt het slachtoffer van de lichamelijke vorm van huiselijk geweld. Van Dijk geeft daarbij aan dat het niet gaat om een zogenoemde opvoedkundige tik. Zes van de tien slachtoffers van intens geweld waren jonger dan 18 toen het geweld begon. Met betrekking tot geestelijk geweld loopt het percentage slachtoffers in de kinderjaren (0 tot 10) op van 3% tot 7%. In de tienerjaren ligt dit percentage op 13%. Wat betreft seksueel geweld loopt het percentage onder kinderen op van 1% tot 3%. Onder tieners ligt het percentage op 8%.

Heel concreet betekenen de cijfers volgens de onderzoekers dat in de hoogste groepen van de basisschool en in de klassen in het voortgezet onderwijs men er gemiddeld genomen van moet uitgaan dat per klas van 30 leerlingen ongeveer 6 leerlingen op dat moment met lichamelijk geweld in de huiselijke kring geconfronteerd worden.

2.3.3 Concrete aantallen slachtoffers van kindermishandeling in Nederland

In Nederland wonen momenteel 1.948.000 jongens van 0 tot 19 jaar en 1.861.000 meisjes van 0 tot 19 jaar. Hiervan zijn ruim een miljoen jongens in de categorie 0 tot 10 jaar en 948.000 jongens van 10 tot 20 jaar. Bij de meisjes zijn er 955.000 jonger dan 10 jaar en ruim 900.000 tussen 10 en 20 jaar.¹⁰

Omerekend op basis van de bevindingen van Van Dijk kan geconstateerd worden dat er ruim 215 duizend kinderen tot 10 jaar en 350 duizend tieners tussen 10 en 20 jaar ooit slachtoffer worden van lichamelijk geweld in de huiselijke kring. Slachtoffer van geestelijk geweld worden bijna 140 duizend kinderen tot 10 jaar en ruim 240 duizend tieners van 10 tot 20 jaar. Met betrekking tot seksueel geweld kan gezegd worden dat 58.650 kinderen tot 10 jaar daar mee te maken krijgen en bijna 150 duizend tieners tussen 10 en 20 jaar. Op basis van het onderzoek van Draijer zou berekend kunnen worden dat er tussen de 220 duizend en 290 duizend meisjes te maken krijgen met seksueel misbruik door een verwant voor hun zestiende levensjaar.

Het gaat in deze cijfers steeds om een tijdspanne van 10 jaar, en in het geval van Draijer om een tijdspanne van 16 jaar. Omerekend kan dus gezegd worden dat het *per jaar* gaat om ongeveer 21.500 kinderen tot 10 jaar en 35 duizend tieners tussen 10 en 20 jaar die *voor het eerst* slachtoffer worden van lichamelijk geweld. Van geestelijk geweld zijn per jaar 14 duizend kinderen en 24 duizend tieners voor het eerst het slachtoffer. Slachtoffer van seksueel geweld worden per jaar voor het eerst dan bijna 6 duizend kinderen en 15 duizend tieners. Volgens Draijer zouden per jaar tussen de 14 duizend en 18 duizend meisjes tot 16 jaar slachtoffer worden van seksueel geweld. Voorgaande schattingen komen overigens overeen met de gevonden percentages in Amerika van 1,6% en 1,9%.

Noot 10 Bron: CBS jaarboek 1999

Op basis daarvan zou het aantal kinderen dat slachtoffer wordt per jaar op 60 à 70 duizend worden geschat. Tabel 4 geeft een overzicht van de schattingen.

Tabel 4 Geschat aantal minderjarige slachtoffers (0-20 jaar) van huiselijk geweld per jaar naar soort en leeftijd (op basis van Van Dijk, 1997)

	0-10 jaar	11-20 jaar	Totaal
Fysiek	21.500	35.000	56.500
Geestelijk	14.000	24.000	38.000
Seksueel	6.000	15.000	21.000

Wat betreft het aantal *meldingen* van kindermishandeling zijn er in Nederland drie instanties waar meldingen binnenkomen: de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (voorheen BVA's), de Raad voor de Kinderbescherming en de politie. Alleen van de AMK's zijn cijfers voorhanden. In 1997 is 14.273 keer contact gezocht met een AMK/BVA om een vermoeden van kindermishandeling te bespreken. Deze contacten zijn voor een deel (8.209) vragen om advies. In 6.064 gevallen betreft het meldingen waarbij het AMK/BVA het vermoeden heeft onderzocht. Bij 25% van de gevallen waarvan het dossier in 1997 is afgesloten kon niet worden vastgesteld dat er sprake was van kindermishandeling. (Wolzak, 1999)

Tabel 5 geeft een overzicht van de adviezen en meldingen naar aard van de mishandeling in 1997. (NIZW/LSMK, 1999)

Tabel 5 Adviezen en meldingen bij AMK's naar aard van de mishandeling

Aard van de mishandeling	Adviezen		Meldingen	
	Absoluut	%	Absoluut	%
Psychisch geweld	967	12	935	15
Affectieve verwaarlozing	1.348	16	1.026	17
Lichamelijke verwaarlozing	529	6	730	12
Lichamelijke mishandeling	1.623	20	1.798	30
Seksueel misbruik	2.046	25	1.004	17
Overig ¹¹	1.462	18	520	8
Onbekend	234	3	51	1
Totaal	8.209	100	6.064	100

Bij de tabel kan opgemerkt worden dat in een onderzoek van Van Dijk, Van Soomeren en Partners (Van Burik, 1997) naar de motieven van melders om wel of niet te melden is gebleken dat slechts 30% van de mensen uit de omgeving van het kind met een vermoeden van kindermishandeling dit ook daadwerkelijk meldt. Bij beroepsbeoefenaren (onderwijs en jeugdartsen) ligt dit percentage op 75%. Binnen de hulpverlening wordt tussen de 50% en 60% van de vermoedens gemeld. Het mag duidelijk zijn dat de in de tabel opgenomen meldingen dus slechts het topje van de ijsberg zijn.

Noot 11 Hierbij gaat het bijvoorbeeld om baby's van drugsverslaafde moeders die uit voorzorg worden aangemeld.

2.4 Huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen

Over het algemeen wordt in de onderzoeken die reeds aan de orde zijn geweest niet ingegaan op de etnische afkomst van slachtoffers en daders. Wel is er een onderzoek van Helena Kosec & Paul Kapteyn uit 1991 (Van den Brink, 1995) dat zich richtte op de administraties van ziekenhuizen en eerste-hulpverleners in Nederland en omliggende landen, met als doel inzicht te krijgen in het aantal geweldslachtoffers dat daar werd behandeld. Bij het onderzoek waren ook het OLVG in Amsterdam-Oost en het VU-ziekenhuis in de zuidelijke tuinstad Buitenveldert betrokken. De auteurs concludeerden dat het geweldsniveau in de bewuste stadsdelen aanzienlijk verschilde. Dit verschil brachten zij in verband met de bevolkingssamenstelling in etnische zin binnen de verzorgingsgebieden van de ziekenhuizen. In het gebied van het OLVG wonen relatief veel mensen uit Caraïbische en Mediterrane gebieden. Een vergelijking met Londense gegevens leerde dat een oververteenwoordiging van etnische groepen op zich geen verhoging van het geweldsniveau in de buurt hoefde te betekenen, maar dat er wel een verband bestond met personen die tot de Caraïbische en Mediterrane culturen behoren.

Lalmahomed (1995) geeft aan dat binnen de Surinaamse gemeenschap in Nederland seksueel en fysiek geweld tegen meisjes en vrouwen een ernstig probleem begint te vormen. Uit kringen van hulpverleners en belangenorganisaties komen berichten over een zorgwekkende toename van het aantal meisjes en vrouwen dat vanwege seksuele mishandeling een beroep doet op de hulpverlening. Zo meldde de (algemene) Stichting voor Surinamers dat 15% van de meisjes en vrouwen onder hun cliënten slachtoffer is van lichamelijk en/of seksueel geweld.

Uit een onderzoek onder Turkse, Marokkaanse, Hindoestaanse en Creoolse meisjes die van huis weglopen, bleken deze problemen ook in sterke mate te spelen. Meer dan de helft van de Creoolse en Hindoestaanse weglousters werd lichamelijk mishandeld en een derde van de Hindoestaanse meisjes was het slachtoffer van incest.

Met betrekking tot kindermishandeling in allochtone gezinnen zijn er geen cijfers voorhanden. De aard van de bij de AMK's gemelde mishandeling laat wel duidelijke verschillen zien met autochtonen: relatief veel lichamelijke mishandeling in Turkse en Marokkaanse gezinnen. Sinds 1992 houdt het Landelijk Steunpunt Melden van Kindermishandeling de nationaliteit bij van de gezinnen die gemeld worden. Tabel 6 geeft een overzicht.

Tabel 6 Afkomst van de ouders van gemelde kinderen in 1997 (LSMK, 1999)

	Absoluut	%	% Nederlandse bevolking
Nederland	2.662	74,4	93,8
Marokko	209	5,8	1,5
Turkije	154	4,3	1,8
Suriname	112	3,1	1,6
Ned. Antillen	52	1,4	0,5
Andere	395	11	0,8
Totaal	3.584	100	100

Vergelijking tussen de percentages in de tabel levert het beeld op dat in allochtone gezinnen in verhouding twee tot drie maal zo vaak kindermishandeling voorkomt. Er zijn echter ook andere verklaringen voor deze cijfers mogelijk: zo kan het bijvoorbeeld zo zijn dat allochtone gezinnen eerder gemeld worden of dat er in steden meer gemeld wordt, waar het percentage allochtone gezinnen beduidend hoger ligt. Wel wordt door Zandijk-van Harten (1996) aangegeven dat gezien de vele stressfactoren en de soms autoritaire manier van opvoeden verwacht kan worden dat kindermishandeling meer voorkomt bij allochtone gezinnen.

2.5 Conclusie

Beschikbaar cijfermateriaal over de aard en omvang van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland is fragmentarisch, niet altijd specifiek en vaak zelfs totaal niet voor handen. Schattingen over het aantal slachtoffers van huiselijk geweld lopen dan ook uiteen van 116 duizend vrouwen en mannen per jaar (Van Dijk) tot 192.000 vrouwen per jaar (Romkens). Hierbij is duidelijk dat lichamelijk geweld het meest voorkomt en seksueel geweld het minst: bijna 90 duizend mensen zijn slachtoffer van fysiek geweld, 73 duizend van geestelijk geweld en 56 duizend van seksueel geweld.

Vrouwen zijn overigens beduidend vaker dan mannen slachtoffer van seksueel geweld. Bij lichamelijke en geestelijke mishandeling ligt het aantal mannen en vrouwen dat slachtoffer wordt ongeveer gelijk.

Voor wat betreft kindermishandeling liggen de schattingen per jaar op 56.000 kinderen die slachtoffer worden van fysiek geweld, 38.000 kinderen die slachtoffer worden van geestelijk geweld en 21.000 kinderen die slachtoffer worden van seksueel geweld. Deze cijfers komen overeen met de gevonden percentages in de Verenigde Staten van 1,6% en 1,9%, wat zou inhouden dat het aantal slachtoffers van kindermishandeling tussen de 60 duizend en 70 duizend per jaar ligt.

Het aantal vrouwen (met kinderen) dat zich jaarlijks meldt voor opvang in verband met huiselijk geweld bedraagt ongeveer 20 duizend. Er worden ongeveer 14 duizend adviezen gevraagd en meldingen gedaan in verband met kindermishandeling bij Meldpunten Kindermishandeling. Bij de meldingen van kindermishandeling betreft het in ongeveer een kwart van de gevallen allochtone gezinnen. Dit percentage ligt twee tot drie maal hoger dan het aandeel van allochtone gezinnen in de Nederlandse bevolking. Het is echter niet duidelijk of hieruit kan worden afgeleid dat kindermishandeling ook daadwerkelijk meer voorkomt in deze gezinnen.

Al met al kan - ondanks de enigszins onduidelijke cijfers - wel degelijk geconcludeerd worden dat huiselijk geweld een zeer omvangrijk (en wellicht ook onderschat) probleem vormt in Nederland. In het volgende hoofdstuk wordt verder ingegaan op de oorzaken van huiselijk geweld en kindermishandeling en vooral ook op de gevolgen van dit geweld voor zowel individuele slachtoffers als de maatschappij.

3 Oorzaken en gevolgen

De vraag naar de achtergronden en gevolgen van geweld is zeker even complex (en controversieel) als de vraag naar de omvang ervan. Er is geen eenvoudig oorzaak-gevolg model dat kan verklaren waarom mannen hun vrouwen slaan of ouders hun kinderen. Ook de gevolgen van geweld zijn niet altijd eenduidig: behalve bij lichamelijke en praktische gevolgen, is soms moeilijk vast te stellen of (psychische) problemen een rechtstreeks gevolg zijn van mishandeling, of dat ook andere factoren hebben meegespeeld. Wel zijn er een aantal theorieën over de oorzaken van (huiselijk) geweld en kunnen er - op basis van onderzoek - een aantal factoren worden geïdentificeerd die een rol spelen in het ontstaan van geweld, welke soms ook weer een *gevolg* zijn van eerder geweld. In dit hoofdstuk wordt op deze theorieën en factoren dieper ingegaan.

3.1 Oorzaken van huiselijk geweld en kindermishandeling

Met betrekking tot *relationeel geweld (tegen vrouwen)* worden tegenwoordig drie theoretische invalshoeken onderscheiden: de feministische theorie, sociale klasse-theorieën en cultureel-antropologische theorieën (Van den Brink, 1995). Kenmerkend voor de feministische theorieën is de opvatting dat (vrouwen)mishandeling voortkomt uit een ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen en uit de verschillende socialisatie van jongens en meisjes op het gebied van macht, onmacht, woede, conflicten en onderhandelingen. Door een aantal auteurs is dit uitgangspunt overigens wel genuanceerd. Het heterogene karakter van de problematiek en de verschillen tussen mannen onderling en tussen vrouwen onderling zouden volgens hen meer aandacht moeten krijgen.

Het sociale-klassemodel is wat dat betreft meer controversieel. Feministische onderzoekers blijven wijzen op het niet-milieugebonden karakter van geweld tegen vrouwen. Arbeiders mishandelen hun vrouwen niet vaker en niet ernstiger dan burgerheren. Toch levert literatuur volgens Van den Brink (1995) ook feiten die een andere taal spreken. Deze correlaties tussen gewelddadigheid en lagere sociale strata worden overigens wel voorname-lijk ontleend aan buitenlandse onderzoeken, wat het toepassen ervan in Nederland bemoeilijkt. Van Lawick (1998) geeft aan dat daderschap van mannen blijkt samen te hangen met een aantal factoren: werkloosheid, lage opleiding, verslaving aan alcohol of drugs, antisociale persoonlijkheid, depressie en gebrek aan een sociaal netwerk.

Binnen de cultureel-antropologische benadering wordt geweldgebruik in verband gebracht met cultuur en etniciteit. Het wijzen op etniciteit binnen verklaringen van geweld is nog steeds een taboe, maar het wordt meer en meer doorbroken. Kozec & Kapteyn (uit Van den Brink, 1995) concluderen in hun studie bij eerste-hulpdiensten in Nederland dat het voorbarig is om het stijgende geweldsniveau in Nederland geheel te verklaren vanuit de toename van het aantal migranten, maar zij voegen daaraan toe dat er niettemin een zeker verband is. Met andere woorden: geweldpleging kan worden gestimuleerd als personen afkomstig uit een cultuur met een ander geweldsbeleving dan de Nederlandse, zich hier vestigen en hier onder spanning komen te staan door bijvoorbeeld economische deprivatie en sociaal culturele problemen. Voor hen kan een gewelddadige oplossing van problemen sneller passend lijken dan voor mensen met dezelfde problemen, die vanuit hun cultuur geleerd hebben dat geweld geen oplossing mag zijn.

Kindermishandeling wordt volgens verschillende auteurs veroorzaakt door een combinatie van omgevingsfactoren en risicofactoren bij ouders en kinderen (Zandijk-Van Harten, 1996). Baartman (1992) stelt dat wanneer er zich problemen in een gezin voordoen, dat een zekere spanning oplevert. Maar als er een oplossing voor de problemen gevonden kan worden, zal die spanning van korte duur zijn. Bij sommige mensen raakt het evenwicht verstoord: de moeilijkheid en het belang van het probleem zijn groter dan de mogelijkheden om het probleem op te lossen. Met andere woorden: de draaglast is groter dan de draagkracht.

Omgevingsfactoren die volgens hem bijdragen aan het ontstaan van kindermishandeling zijn veelal sociaal-economische factoren. Het gaat daarbij globaal om zaken als geldgebrek, werkloosheid, slechte behuizing en - daarmee samenhangend - sociaal isolement. Zulke factoren oefenen extra druk uit op een gezin.

Omstandigheden bij de ouders die een risicofactor kunnen vormen, zijn:

- traumatische jeugdervaringen;
- alcohol-, drug-, of gokverslaving;
- overspannen verwachtingen van het ouderschap;
- veel kinderen, waardoor de stress toeneemt;
- onwetendheid over wat van kinderen van een bepaalde leeftijd verwacht kan worden, en dus onrealistische eisen;
- heel jonge ouders die de verantwoordelijkheid (nog) niet aankunnen.

Ook worden er in de literatuur nog enkele factoren genoemd die met het kind samenhangen, waardoor zij een groter risico lopen om slachtoffer te worden van kindermishandeling. Deze zijn:

- te vroeg geboren kind;
- een baby die veel huult;
- een niet gewenst of niet geaccepteerd kind;
- een zeer beweeglijk en druk kind;
- stiefkinderen die niet geaccepteerd worden;
- een geestelijk of lichamelijk gehandicapt kind.

Zowel in verklaringen met betrekking tot huiselijk geweld als in verklaringen voor kindermishandeling worden (omgevings)factoren genoemd als werkloosheid, lage opleiding en geldgebrek die erop wijzen dat huiselijk geweld in lagere sociale strata méér voor zou komen dan in hogere sociale strata. Het onderzoek van Van Dijk (1997) wijst echter uit dat huiselijk geweld en kindermishandeling in alle lagen van de bevolking even vaak voorkomen. Er wordt zelfs een (licht) verband gevonden tussen een *hoge* opleiding en slachtoffer- en daderschap van huiselijk geweld. Een verklaring voor deze uitkomsten wordt niet gegeven. Aangenomen kan worden dat het probleem wellicht in hogere sociale klassen (nog) meer verborgen wordt. Een aanvullende verklaring is bovendien dat factoren als geldgebrek en werkloosheid niet zozeer duiden op een verband tussen huiselijk geweld en lagere sociale strata, alswel op een verband tussen huiselijk geweld en stressfactoren.

Stressfactoren alléén kunnen echter niet verklaren waarom iemand (thuis) gewelddadig wordt. Er zijn immers legio mensen die met dezelfde stressfactoren te maken krijgen, maar die toch geen geweld gebruiken. Stressfactoren lijken dan ook eerder een *aanleiding* te zijn om geweld te gebruiken in huiselijke kring dan de *oorzaak*. Om een antwoord te krijgen op de vraag wat nu daadwerkelijke oorzaken zijn voor huiselijk geweld en kindermishandeling is het dan ook belangrijk om antwoord te krijgen op de vraag hoe het komt dat sommige mensen agressief reageren en andere mensen niet; de kenmerken van de daders dus.

3.2 Daderkenmerken en oorzaken van gewelddadig gedrag

Gezien het feit dat in de literatuur met betrekking tot huiselijk geweld weinig aandacht wordt besteed aan de kenmerken van daders van (huiselijk) geweld, is verder gezocht in meer algemene onderzoeken aangaande geweld. Daarin worden verschillende vormen van agressie onderscheiden (Bol, 1998). Het meest bekende onderscheid is wel dat tussen *instrumentele* en *emotionele* agressie. Er zijn echter ook andere indelingen gemaakt. Bol noemt daarbij een indeling van Berkowitz (1993) waarbij het gaat om *bewust gecontroleerde* agressie enerzijds, en *impulsieve of expressieve* agressie anderzijds. Bij deze indeling geeft niet het doel van de daad de doorslag, maar de mate waarin iemand zichzelf nog in de hand heeft. Huiselijk geweld kan binnen deze indeling getypeerd worden als impulsieve of expressieve agressie: kenmerkend voor deze vorm is volgens Berkowitz dat de persoon in kwestie niet nadenkt en afweegt, maar handelt zonder nadenken.

Deze impulsieve of expressieve agressie is tot voor kort voornamelijk vanuit sociologisch perspectief onderzocht. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen structurele verklaringen en procesverklaringen (de Haan, 1999). Structurele theorieën verklaren verschillen in crimineel en gewelddadig gedrag uit maatschappelijke structuren zoals de ongelijke verdeling van kansen en mogelijkheden, terwijl procestheorieën dat gedrag verklaren uit leereffecten in (inter)acties en reacties tussen individuen en groepen.

Recentelijk is de belangstelling voor ontwikkelingspsychologisch onderzoek naar de vroege opvoeding en ontwikkeling van kinderen en de effecten daarvan op hun verdere levensloop toegenomen. In ontwikkelingspsychologisch onderzoek naar de ontwikkeling van anti-sociaal gedrag wordt normafwijkend en strafbaar gedrag bestudeerd als onderdeel van een syndroom van anti-sociaal gedrag dat zich reeds op zeer jonge leeftijd kan ontwikkelen. Dit gedrag kan vaak tot op latere leeftijd blijven doorwerken en zich op uiteenlopende manieren manifesteren, onder meer in de vorm van gewelddadig gedrag. Tot nog toe werden verklaringen voor crimineel en gewelddadig gedrag bij voorkeur gezocht in macro-structurele verklaringen, danwel in micro-sociale processen, zonder dat daarbij werd ingegaan op de wisselwerking tussen de beide niveaus. Enerzijds werden oorzaken bijvoorbeeld gezocht in een lage inkomenspositie en een lage sociaal-economische status van de woonomgeving. Anderzijds werd een verklaring gezocht in spanningen tussen ouders en kinderen of ouders onderling en gebrek aan toezicht binnen het gezin. Sampson en Laub (1993, uit: de Haan, 1999) ontwikkelden een meer geïntegreerde theorie. Zij verklaren crimineel en gewelddadig gedrag als een gevolg van structurele maatschappelijke omstandigheden die *indirect* doorwerken in het gedrag van opgroeiende jongeren. Ingrijpende veranderingen in de levensomstandigheden kunnen wendingen in de levensloop tot gevolg hebben die effecten van structurele factoren beïnvloeden. Zo kan het effect van factoren zoals sociale klasse en etnische achtergrond worden beïnvloed door de informele sociale controle die onder meer wordt uitgeoefend in het gezin en op school. Later is ook het voortgezet onderwijs, de werkring en een vaste relatie van belang. Omdat deze onderling afhankelijke relaties als hulpbronnen kunnen worden gebruikt vertegenwoordigen de relaties tezamen een hoeveelheid sociaal en cultureel kapitaal.

Volgens de algemene *strain theorie* leiden frustraties tot crimineel en/of gewelddadig gedrag wanneer iemand iets niet kan krijgen dat hij of zij wil, vooral wanneer iemand in materieel opzicht geen succes heeft, geen respect van anderen geniet en niet zonder toestemming van anderen vrijelijk kan handelen.

Ook ontstaat stress wanneer iemand met negatieve ervaringen (zoals mishandeling en/of verwaarlozing) wordt geconfronteerd. Mensen die gedurende langere tijd met zulke stressfactoren te maken krijgen, worden agressief of lichtgeraakt. Een van de vele manieren om met dergelijke ervaringen om te gaan is tot gewelddadig gedrag over te gaan. De meeste mensen zullen hun tegenslagen oplossen door middel van cognitieve, emotionele en andere niet-gewelddadige gedragwijzen. Mensen die over minder menselijk, sociaal en cultureel kapitaal beschikken, zullen zich eerder afreageren in de vorm van gewelddadig gedrag. Bijvoorbeeld omdat zij niet goed met anderen overweg kunnen, hun communicatieve vermogens gering zijn en zij toch al neigen tot impulsief en/of agressief gedrag. Dit geldt zeker wanneer zij ook nog weinig te verliezen hebben omdat zij aan weinig sociale controle zijn blootgesteld en de gevolgen van gewelddadig gedrag voor hen niet bijzonder ernstig lijken, dan wel weggerationaliseerd worden. (Bol, 1998)

Uit recent onderzoek is daarnaast een aantal persoonlijkheidskenmerken naar voren gekomen waardoor mensen beter in staat zijn om fysieke en psychische stressfactoren het hoofd te bieden. Genoemd worden onder meer kenmerken zoals zelfvertrouwen en zelfbeheersing, emotionele stabiliteit, een flexibele levenshouding, cognitieve en sociale vaardigheden, energie en vitaliteit. (de Haan, 1999)

Bol (1998) en de Haan (1999) onderscheiden diverse individuele factoren die (mogelijk) samenhangen met agressief en gewelddadig gedrag. Ze kunnen zijn geërfd, aangeboren, het gevolg van hersenbeschadiging zijn, en/of het resultaat van zeer vroege interacties met de omgeving. *Hoe* de invloed van deze factoren zich precies doet gelden, is in feite nog niet goed bekend.

Het als jongen geboren worden lijkt een risicofactor van de eerste orde, wat overeenstemt met het feit dat 80% van de daders van huiselijk geweld een man is. Daarnaast worden er een flink aantal *biologische factoren* genoemd, zoals zwangerschapscomplicaties, een tekort aan neurotransmitters, hoge prikkeldempel en slechte conditioneerbaarheid. Met betrekking tot *persoonlijkheid* blijkt volgens Berkowitz uit onderzoek dat er bij mensen die neigen tot (ernstig) agressief gedrag een opmerkelijke stabiliteit bestaat in die neiging, deze mensen zullen hun agressie op allerlei verschillende manieren en bij uiteenlopende gelegenheden uiten. Uit twee studies (een Engels en een Amerikaans) blijkt dat agressieve gedragspatronen vaak al beginnen in de vroege jeugd, en zich handhaven tot in de volwassenheid. In verband met emotionele agressie verwijst Berkowitz daarbij naar een model om de verwerking van sociale informatie te analyseren. Mensen die tot emotionele agressie neigen, zouden veel van wat ze meemaken, in negatieve zin uitleggen; dat wil zeggen als vijandelijke daad.

Gezinsfactoren hebben met name betrekking op het socialisatie en conditioneringsproces die het opgroeiende kind helpen het verschil te leren tussen goed en kwaad, agressie te reguleren en zich conform sociale normen te gedragen. Er kan echter in de vroege jeugd veel misgaan. Zo kan het zijn dat een kind moeilijk te conditioneren is, of dat de opvoeders verkeerd conditioneren. Een extra kwetsbare categorie wordt gevormd door jongens die toch al sterk op prikkels reageren en die neigen tot hyperactief gedrag. Genoemde factoren die een rol spelen bij het ontstaan van agressief gedrag zijn liefdeloosheid, gebrek aan toezicht, ouderlijk geweld, gezinsleden met problemen en een instabiele of conflictueuze thuissituatie.

Tenslotte worden *maatschappelijke* factoren genoemd zoals armoede en werkloosheid. Hierbij wordt aangegeven dat het niet zozeer armoede persé is dat tot gewelddadig gedrag leidt, maar wel het gevoel van relatieve deprivatie.

Algemene conclusie die uit de beschikbare literatuur getrokken kan worden, is dat één factor geen factor is. Gewelddadig gedrag is uiteindelijk altijd het resultaat van een wisselwerking tussen individuele kenmerken, kenmerken van de leefwereld (gezin, buurt) en algemeen maatschappelijke kenmerken. De kans op gewelddadig gedrag neemt toe naarmate iemand *eerder* in zijn leven aan risicofactoren wordt blootgesteld en naarmate iemand aan *meer* risicofactoren wordt blootgesteld. Hierbij is het aannemelijk dat het agressieve gedrag zowel binnens- als buitenshuis tot uiting kan komen.

3.3 Huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen

Bij de bespreking van het fenomeen huiselijk geweld gaat het om een concept dat tijd-, plaats-, en cultuurgebonden is. Dit maakt een bespreking van huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen tot een hachelijke onderneming. Uit de beschikbare cijfers komt evenwel het beeld naar voren dat zowel relationeel geweld als kindermishandeling meer voorkomt in allochtone gezinnen dan in Nederlandse gezinnen.

Daarbij moet wel bedacht worden dat de beoordeling of gedrag als huiselijk geweld of kindermishandeling benoemd wordt, sterk afhankelijk is van het ingenomen standpunt. Enerzijds kan geweld gebagatelliseerd worden met cultuurrelativisme ('dat hoort nu eenmaal bij de cultuur'), anderzijds kan men vanuit een starre etnocentrische houding te snel iets huiselijk geweld noemen. Respect voor de ander en zijn cultuur is essentieel. Desondanks dient het belang van de vrouw en/of het kind voorop te staan. (Rensen, in: Baartman 1992)

Rensen geeft aan dat - los van cultuur - de oorzaken van huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen veelal dezelfde zijn als de oorzaken die bij niet-allochtone probleemgezinnen worden aangetroffen. Ook indien de cijfers hierop gecorrigeerd worden, lijkt het er echter op dat geweld in allochtone gezinnen relatief meer voorkomt dan in autochtone gezinnen. Daarbij moet aangetekend worden dat in allochtone gezinnen méér risicofactoren aanwezig zijn dan in het gemiddelde Nederlandse gezin. Zo ontstaan er bijvoorbeeld gezinsproblemen door rolomkering van ouders en kinderen. Kinderen groeien sneller in onze maatschappij door scholing en gaan zich onafhankelijker gedragen. Oudere jongens accepteren het gezag van de vader niet meer. Mensen die leven tussen twee culturen zijn bang dat hun kinderen zich afwenden van de eigen cultuur of slechte mensen worden. Men wil de kinderen beschermen tegen de gevaren van de samenleving, en pakt ze daarom harder aan dan men in het land van herkomst gewoon was. Ook krijgen echtparen vaak relatieproblemen doordat de status van de man in Nederland tegenvalt. Man en vrouw zijn na een aantal jaren gescheiden leven van elkaar, vervreemd. Belangrijk gegeven is ook dat allochtone gezinnen veelal een sociaal-economische zwakkere positie innemen in de samenleving. Als de man werk heeft, is het vaak vuil, zwaar werk met een lage status. Zijn agressie en frustratie daarover leeft hij thuis uit. Daarbij kunnen de opvattingen over wat wel of geen (geoorloofde) mishandeling is per cultuur verschillen. Tenslotte leven allochtone gezinnen geografisch en vaak ook cultureel afgezonderd van hun land van herkomst, en geïsoleerd van autochtonen. Het sociaal en cultureel kapitaal van deze gezinnen wordt daarmee beperkt.

Concluderend kan gesteld worden dat het méér voorkomen van huiselijk geweld en kindermishandeling in allochtone gezinnen gedeeltelijk samenhangt met culturele verschillen. Minstens zo belangrijk lijkt echter het feit dat, door specifieke immigratie-problematiek, een groot aantal van de eerder genoemde risicofactoren in versterkte mate voorkomt in allochtone gezinnen.

3.4 Gevolgen van huiselijk geweld en kindermishandeling

Het onderzoek naar - niet lichamelijke - gevolgen van relationeel geweld en kindermishandeling staat nog in de kinderschoenen.

Wel wordt aangenomen dat mensen die thuis slachtoffer worden van gewelddadig gedrag hiervan over het algemeen méér dan alleen lichamelijke gevolgen zullen ondervinden. Van Dijk heeft in zijn onderzoek aan de slachtoffers van huiselijk geweld gevraagd wat volgens henzelf de gevolgen waren van het geweld. Daarbij gaf een kwart van de slachtoffers aan dat hun zelfvertrouwen minder groot werd door het geweld. Een op de vijf slachtoffers had angstgevoelens overgehouden aan het geweld. Grote groepen slachtoffers werden neerslachtig of overspannen. Ook het vermogen om andere mensen te vertrouwen wordt aangetast door geweld. Bovendien zijn er enkele praktische gevolgen van huiselijk geweld. Mensen komen bijvoorbeeld in financiële problemen of worden dakloos op het moment dat zij weggaan bij de gewelddadige partner. Een bijzondere plaats hierin nemen allochtone vrouwen: indien zij naar Nederland zijn gekomen in het kader van gezinshereniging, kunnen zij hun verblijfsvergunning kwijtraken bij een scheiding.

In de literatuur wordt aangegeven dat, hoewel de gevolgen van kindermishandeling niet voor elk kind en voor elke situatie gelijk zijn, kinderen die mishandeld worden of getuige zijn van gewelddadig gedrag van hun ouders of verzorgers grote risico's lopen op emotionele en gedragsstoornissen. Het getuige zijn van geweld is even traumatisch als het ondergaan ervan. Mogelijke gevolgen zijn: angst voor contacten met anderen, een ondermijnd zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde, wantrouwen ten opzichte van andere mensen en agressief gedrag. Daarbij is duidelijk dat meisjes meer de neiging hebben om naar binnen gerichte klachten te ontwikkelen, terwijl jongens meer neigen naar agressief gedrag. Dit kan op twee manieren leiden tot de reproductie van geweld: meisjes die zelf mishandeld zijn, worden op latere leeftijd eerder slachtoffer van relationeel geweld, en jongens die in hun jeugd mishandeld zijn worden eerder dader van relationeel geweld. Het emotioneel, sociaal en cultureel kapitaal dat kinderen in eerste instantie binnen het gezin verwerven, ontbreekt immers (grooten)deels. (Baartman, Van Lawick, Gomis, Zandijk-van Harten)

3.5 De relatie tussen huiselijk geweld en publiek geweld

Hoe staat huiselijk geweld nu in verhouding met publiek geweld? Ook op deze vraag is helaas geen eenduidig antwoord te geven. Uit verschillende onderzoeken naar publiek geweld en delinquentie komt naar voren dat de dadergroep niet homogeen is en dat een groot aantal factoren een rol spelen bij het ontstaan van gewelddadig gedrag. In paragraaf 3.2 is reeds duidelijk geworden dat die factoren grotendeels dezelfde zijn als de factoren die een rol spelen bij ouderschap van huiselijk geweld. Aangenomen kan dan ook worden dat factoren als persoonlijkheid(stoornissen), sociaal-economische positie, sociaal isolement en een niet-affectieve opvoeding of mishandeling in de jeugd *kunnen* leiden tot gewelddadig gedrag in het algemeen - wat bij de ene dader buitenshuis en bij de andere binnenshuis tot uiting komt, en bij een aantal daders wellicht zowel buitens- als binnenshuis. Een aantal factoren die genoemd worden hangen specifiek samen met de ervaringen die mensen in hun jeugd opdoen. Hierin zijn zowel risicofactoren als beschermende factoren te onderscheiden. Risicofactoren zijn onder andere mishandeling door de ouders, geringe betrokkenheid van de ouders bij het kind, hardhandige opvoeding en gezinsconflicten. Beschermende factoren zijn een sterke betrokkenheid van ouders bij hun kind en een sterke onderlinge band in het gezin.

Bol stelt dat ouders en andere volwassenen in de naaste omgeving van een kind dienen als rolmodel. Als ouders *zelf geweld plegen of dit goedkeuren bij derden*, gaat het kind dat gedrag en die mentaliteit overnemen. Een kind dat door zijn ouders regelmatig mishandeld wordt krijgt op drie manieren verkeerde levenslessen: het leert machtsmiddelen te misbruiken, het leert bang te zijn voor anderen, en het leert niet wat liefde, aandacht en warmte zijn. Lichamelijke mishandeling verdubbelt volgens Monahan (uit: Bol, 1998) de kans dat een jongen als volwassene veroordeeld zal worden wegens een gewelddelict. Het mag derhalve duidelijk zijn dat huiselijk geweld voor een (belangrijk) deel bijdraagt aan geweld op straat.

4 De aanpak van huiselijk geweld

In voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat aan het idyllische beeld van het gezin als veilige haven in woelige wateren sinds enige decennia wordt getornd. Wereldwijd wordt huiselijk geweld erkend als een (groot) sociaal probleem. De Verenigde Naties spraken zich bijvoorbeeld in 1989 uit voor een gerichte aanpak van daders van huiselijk geweld en in veel Westerse landen zijn opvanghuizen als paddestoelen uit de grond gerezen.

Toch blijft de aanpak van huiselijk geweld een moeilijk onderwerp. Het geweld speelt zich af in de privésfeer en wie zijn wij - beleidsmakers, hulpverleners, politiemensen of al dan niet zwiigende omstanders - om ons daarin te mengen? Geweld in gezinnen is in Nederland dan ook lange tijd nauwelijks een politiek issue geweest. Men kon er niet zoveel mee.

Dat huiselijk geweld in Nederland nauwelijks een onderwerp van (veiligheids)beleid is, betekent natuurlijk niet dat er niets zou gebeuren. Integendeel. Op het vlak van *hulpverlening* en *crisisopvang* zijn een aantal organisaties en instellingen heel actief. Inmiddels komen echter steeds meer mensen tot de conclusie dat goede opvang en hulpverlening weliswaar belangrijk zijn, maar dat het tegelijkertijd 'dweilen met de kraan open' blijft. Dit alles heeft geleid tot een toenemende belangstelling voor *preventie* en *bestrijding* van geweld in huiselijke kring.

In dit hoofdstuk worden in vogelvlucht enige (internationale) ontwikkelingen beschreven op het gebied van (primaire en secundaire) preventie en bestrijding van huiselijk geweld. De nadruk ligt daarbij op geweld van mannen tegen hun (ex)partners. Indirect wordt met de beschreven maatregelen (gedeeltelijk) ook kindermishandeling aangepakt. Onderzoek heeft uitgewezen dat een aanzienlijk deel van de daders van relationeel geweld ook hun kinderen mishandelen. Ook lopen jongens soms verwondingen op in pogingen hun moeder te beschermen. En zelfs al vindt er geen daadwerkelijk geweld plaats, dan nog is er vaak sprake van grote psychologische schade bij kinderen. De directe aanpak van kindermishandeling is in Nederland al verder ontwikkeld. Daarop wordt in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk verder ingegaan.

4.1 Preventie van relationeel geweld

In hoofdstuk 3 is reeds geconstateerd dat zowel de oorzaken als de gevolgen van huiselijk geweld zeer complex zijn. Er spelen vele factoren mee in het ontstaan van huiselijk geweld, waarvan de meeste niet of nauwelijks te beïnvloeden zijn door individuele personen of instellingen. Het *voorkómen* van het ontstaan van huiselijk geweld is dan ook nauwelijks een haalbare zaak. Bij de aanpak van huiselijk geweld is derhalve voor *primaire preventie* slechts een bescheiden rol weggelegd en voorbeelden van succesvolle maatregelen op dat gebied zijn dun gezaaid. Desalniettemin bleek in de jaren tachtig in de Verenigde Staten dat bewustmaking van het publiek als pro-actieve stap wel degelijk effect kan hebben. Publicatie van hoge cijfers in de eerste studie naar fataal geweld tegen kinderen zorgde voor een schokgolf, die uiteindelijk een reductie tot gevolg had van het aantal ernstige incidenten tegen kinderen met 24%. Terwijl in 1976 nog slechts 10% van de Amerikanen kindermishandeling als een serieus probleem beschouwde, was dit percentage in 1982 gestegen tot 90%.

Gezinsgeweld wordt over het algemeen in eerste instantie gesignaleerd door niet-professionals in de omgeving van het slachtoffer zoals burens of familie. Vaak weten deze 'signaleerders' echter niet waar ze hun vermoeden kunnen melden en/of hoe ze in kunnen grijpen. Betere signalering betekent dus in ieder geval dat degenen die huiselijk geweld signaleren weten wáár ze met hun signalen terecht kunnen. In veel Nederlandse gemeenten bestaan weliswaar Meldpunten Seksueel Geweld en telefonische hulplijnen van de vrouwenopvang, maar deze meldpunten en hulplijnen zijn vaak slechts beperkt bekend bij het grote publiek. Dit probleem wordt inmiddels in een aantal gemeenten onderkend en er wordt actie ondernomen in de vorm van (publieks)campagnes, voorlichting over meldpunten en het verbeteren van de samenhang tussen verschillende meldpunten.

De brede voorlichtingscampagne die de Canadese provincie Ontario in 1984 startte is een succesvol voorbeeld van zo'n aanpak (Hakkert, 1997). Deze campagne had als doel de kennis over huiselijk geweld te vergroten en de burgers te doordringen van de ernst van dit geweld. Evaluatie van de campagne wees uit dat men zich in toenemende mate bewust was dat gezinsgeweld naast lichamelijke, ook psychische en emotionele gevolgen heeft. Ook nam de neiging af om slachtoffers de schuld te geven en om huiselijk geweld te rechtvaardigen. De campagne verhoogde verder de bereidheid om het bestaan van huiselijk geweld onder ogen te zien, en ze verhoogde de bekendheid met lokale opvangvoorzieningen voor mishandelde vrouwen.

In dezelfde Canadese provincie werd daarnaast een primair preventieprogramma uitgevoerd op vier middelbare scholen in de gemeente London, dat zich richtte op leerlingen en onderwijzend personeel. Met het programma beoogde men onder meer de kennis over relatiegeweld te vergroten en het onderliggende seksisme bloot te leggen. Ook wilde men inzicht verschaffen in de verbale, emotionele en seksuele dimensies van geweld en de kennis vergroten over lokale hulpverleningsvoorzieningen voor slachtoffers en daders. Deze doelstellingen moesten onder meer gerealiseerd worden door klassikale discussies, een video over vrouwenmishandeling en het effect op kinderen die getuige zijn, rollenspellen van leerlingen en een presentatie door een slachtoffer. De uitkomst van de evaluatie was bemoedigend. Zo was er een aantoonbaar positieve verandering zichtbaar in het denken over geweld tegen vrouwen. De leerlingen leken ook meer opmerkzaam ten aanzien van geweld in de eigen kring en binnen het gezin. Ook toonden zij zich bewust van het lot van kinderen in dergelijke situaties.

Vanuit de professionele hoek spelen de gezondheidszorg en de (algemene) maatschappelijke dienstverlening een grote rol in het signaleren van huiselijk geweld. Slachtoffers wenden zich tot hen omdat zij bekend en vertrouwd zijn, en omdat zij gebonden zijn aan een beroepsgeheim. Bovendien komen huisartsen en maatschappelijk werkers huiselijk geweld soms min of meer bij toeval op het spoor, bijvoorbeeld tijdens een lichamelijk onderzoek of tijdens een huisbezoek. Bij het sterke vermoeden van mishandeling kan de huisarts of de maatschappelijk werker dit vermoeden rechtstreeks bij de cliënt voorleggen. Indien de cliënt ontkent, kan de huisarts of maatschappelijk werker verder weinig ondernemen.

Als iemand spontaan of desgevraagd huiselijk geweld meldt, dan kunnen wel verdere stappen ondernomen worden. Over het algemeen betreft het dan doorverwijzing naar politie, hulpverlening of de (crisis)opvang.

In een onderzoek van het Engelse Home Office (2000) naar de rol van de gezondheidszorg in de aanpak van huiselijk geweld, wordt een aantal knelpunten gesignaleerd. Onderzoek onder vrouwen wijst uit dat zij vaak niet begrijpen waarom artsen (en/of verpleegkundigen) niet méér doorvragen over het ontstaan van verwondingen.

Het blijkt dat de meeste vrouwen het geen probleem vinden als specifiek gevraagd wordt naar huiselijk geweld. Ze verwachten het zelfs vaak. Reden dat het (meestal) niet gedaan wordt, ligt in het feit dat (huis)artsen wel weten dat ze een taak hebben in het signaleren en doorverwijzen, maar dat ze vaak zo weinig kennis hebben van het onderwerp en van mogelijkheden voor doorverwijzing, dat ze zich niet deskundig genoeg voelen. Aanbevelingen die gedaan worden, zijn dan ook:

- het thema huiselijk geweld opnemen in de opleiding en na-scholings-trajecten van gezondheidszorgprofessionals;
- het opstellen van protocollen voor alle medewerkers uit de gezondheidszorg;
- bewuste screening van (alle) vrouwen op huiselijk geweld.

Bovendien wordt aangegeven dat - gezien het feit dat er vaak weinig bekend is over de mogelijkheden van (vervolg)hulpverlening aan vrouwen - het verstandig zou zijn om vertegenwoordigers uit de gezondheidszorg te laten participeren in werkgroepen en platforms aangaande huiselijk geweld.

Hoewel er geen specifiek onderzoek is uitgevoerd in Nederland aangaande de signalering van huiselijk geweld in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening, lijken hier dezelfde problemen te spelen als welke in Engeland zijn gesignaleerd. In een aantal (preventie)projecten - in bijvoorbeeld Haarlem, Leiden en Apeldoorn - is daarop ingespeeld door voorlichting te organiseren voor huisartsen en maatschappelijke instellingen met als thema: hoe herken je mishandeling en wat valt eraan te doen?

4.2 Bestrijding van relationeel geweld

Een eerste stap in het stoppen van huiselijk geweld is het voor slachtoffers mogelijk te maken de gewelddadige situatie te ontvluchten. De (crisis)opvang speelt dan ook van oudsher een zeer belangrijke rol in de aanpak van huiselijk geweld. Vrouwenopvangvoorzieningen in Nederland vervullen een landelijke functie. Een geheim onderkomen kan immers van levensbelang zijn. De vrouwenopvangvoorzieningen in Nederland doen hun werk sinds ongeveer 25 jaar, en in die tijd is de hulpverlening verder geprofessionaliseerd. Naast het bieden van onderdak, houdt deze opvang in dat psychische steun wordt verleend bij het verwerken van het geweld en praktische steun bij het opbouwen van een 'nieuw' bestaan. Hiertoe hebben de meeste vrouwenopvangvoorzieningen zelf hulpverleners in dienst én wordt samengewerkt met een groot aantal reguliere instanties zoals het RIAGG en het maatschappelijk werk.

Jaarlijks melden zich zo'n 20.000 vrouwen bij de opvang in Nederland. Daarvan moeten er echter 15.000 worden weggestuurd, soms zelfs terug naar huis. En hoewel de oorzaken van huiselijk geweld moeilijk kunnen worden aangepakt, kan het bestrijden van *herhaald* geweld op termijn wel bijdragen aan het verminderen van de druk op de vrouwenopvang.

Het Engelse Home Office heeft verschillende studies uit laten voeren naar maatregelen die een bijdrage kunnen leveren aan het *stoppen* van huiselijk geweld. In deze studies zijn maatregelen om tot het stoppen - en daarmee de afname - van huiselijk geweld te komen, onderverdeeld in vier categorieën:

- aanpak door de politie;
- outreachende hulpverlening en nazorg aan slachtoffers;
- behandeling van daders;
- samenwerking.

Aanpak door de politie

De politie is uiteraard van wezenlijk belang bij de directe bestrijding van huiselijk geweld. Zij is immers de gehele dag en meestal in de nabije omgeving beschikbaar om geweld een halt toe te roepen. Lange tijd heeft echter de politie huiselijk geweld als een privé-aangelegenheid beschouwd die zich niet leende voor interventie. Een kentering tekende zich af in het begin van de jaren tachtig, met name in Australië en de Verenigde Staten.

In de Amerikaanse stad Minneapolis vond bij de politie een inmiddels klassiek experiment plaats. Van de drie mogelijke reacties op huiselijk geweld - arrestatie, waarschuwing en verwijdering van de verdachte - leverde arrestatie de laagste recidive op.

Arrestatie is echter slechts één fase in de mogelijke reacties op huiselijk geweld. In een New Yorks project besteedde de politie in samenwerking met het maatschappelijk werk ook veel aandacht aan de nazorg. Hierbij werd uitgegaan van een tweevoudige respons op een incident; een direct bezoek door de politie en een herhaald bezoek na enkele dagen door politie en maatschappelijk werk. De evaluatie van dit project wees uit dat interventie, in vergelijking met een controlegroep, niet leidde tot een afname van het geweld. Er werd echter wel geconstateerd dat in de gezinnen waar men voorlichting had gekregen en waar de politie een huisbezoek had afgelegd, men meer geneigd was de politie in te schakelen als er (opnieuw) geweld had plaatsgevonden. Hierdoor werd het aantal aangiften aanzienlijk vergroot.

Ook in Engeland (o.a. Liverpool) werden projecten opgestart die gebaseerd waren op inzichten over herhaald slachtofferschap. Omdat het risico voor slachtoffers het grootst is korte tijd nadat het incident heeft plaatsgevonden, traden een aantal preventieve maatregelen direct in werking. Het project combineerde technopreventieve maatregelen (zoals draagbare alarmen voor slachtoffers) met ondersteuning van slachtoffers. Door deze maatregelen werd slachtoffers duidelijk gemaakt dat huiselijk geweld door de politie serieus wordt genomen en werden daders afgeschrikt. De aanpak bezorgde de slachtoffers een groter gevoel van veiligheid én het aantal meldingen en arrestaties steeg.

Bovenstaand project was een onderdeel van een aanpak waarbij in Engeland door de politiekorpsen (eenduidig) beleid en interventies ontwikkeld werden. De resultaten van deze vernieuwing zijn niet volledig gemeten. Wel werden op basis van de projecten die zijn geëvalueerd een aantal 'good police practices' geformuleerd. Deze houden in dat:

- er zowel binnen de politie als tussen de politie en betrokken instellingen eenduidige definities van huiselijk geweld worden gehanteerd;
- er consequent wordt gereageerd en geïntervenieerd bij huiselijk geweld;
- de hele politiestaf getraind wordt in bewustwording van huiselijk geweld en een goede aanpak daarvan;
- er consequent geregistreerd wordt, zodat bij een nieuwe melding (snel) bekend is of het om herhaald geweld gaat;
- er zorgvuldig bewijsmateriaal verzameld wordt (door bijvoorbeeld foto's te nemen), waardoor vervolging makkelijker wordt;
- er afstemming en samenwerking plaatsvindt met de verschillende betrokken partijen, met name de vrouwenopvang en hulpverlening.

Deze 'good practices' worden overigens inmiddels ook in Nederland her en der nagevolgd. Bekendste voorbeeld daarvan is het project *Vrouwen-mishandeling* van de politie Utrecht. Gedurende het eerste jaar van het project heeft een onderzoek plaatsgevonden om knelpunten te signaleren en in kaart te brengen. Daarnaast is begonnen met gerichte registratie van vrouwenmishandeling.

Uit het onderzoek werd duidelijk dat politiefunctionarissen vaak een terughoudende mentaliteit hebben als het om huiselijk geweld gaat. Als een van de oorzaken daarvoor werd genoemd het gebrek aan kennis over de inhoud van geweld in relaties, en in het verlengde daarvan gebrek aan kennis over de aard en de omvang van het probleem. Daardoor zou nooit zijn nagedacht over het ontwikkelen van een gedegen methodiek om deze - toch al ingewikkelde - problematiek aan te pakken. Activiteiten die in het kader van het project hebben plaatsgevonden zijn:

- invoeren van een eenduidige registratie;
- het formeren van een netwerk om een denktankfunctie te vervullen;
- informeren van het netwerk en vaststellen van de taakomschrijving van de netwerkers;
- het verrichten van onderzoek op kwalitatieve aspecten van de politieafhandeling;
- het samenstellen van een programma voor deskundigheidsbevordering van de Algemene Politiedienst;
- het organiseren van een periodiek overleg met een Officier van Justitie;
- ontwikkelen van methodiek.

Outreachinge hulpverlening en nazorg

Voor slachtoffers van huiselijk geweld is outreachende hulpverlening en ondersteuning zeker net zo belangrijk als het beschikbaar zijn van opvang. Outreachende hulpverlening maakt eerdere interventie mogelijk en voorkomt daarmee het langdurig aanhouden van huiselijk geweld. De essentie van outreachende hulpverlening en nazorg is dat slachtoffers van huiselijk geweld in hun eigen omgeving worden ondersteund. Er bestaan veel vormen van outreachende hulpverlening zoals bijvoorbeeld telefonische hulplijnen, lokale steunpunten en inlooppreekuren.

In Engeland zijn onlangs een aantal projecten geëvalueerd die zich richtten op outreachende hulpverlening. Binnen een van die projecten werd een team van maatschappelijk werkers op een politiebureau geplaatst. Naar aanleiding van gerapporteerde incidenten bij de politie, werd binnen 24 uur door hen contact opgenomen met de slachtoffers. Een ander project combineerde een educatief programma voor gewelddadige mannen met een proactieve benadering van partners. Deze combinatie was essentieel omdat het directe contact met de partners het mogelijk maakte om beweringen van de mannen - over het al dan niet gebruiken van geweld - te staven. Bovendien voorkwam dit contact dat de mannen hun partners onjuiste informatie zouden geven over de inhoud van het programma en hun aanwezigheid. Het contact met de partners hield ook in dat er ondersteuning werd geboden bij eventuele strafrechtelijke zaken, huisvesting en (psychische) hulpverlening. In het derde project legde een outreachend hulpverlener contact met vrouwen nadat ze de vrouwenopvang hadden verlaten. De hulpverlening bestond onder andere uit individuele ondersteuning, assertiviteits-trainingen, informatieverstrekking en praktische bijstand.

Uit de evaluatie bleek dat deze projecten een groot aantal slachtoffers bereiken - zeker in vergelijking met de 'reguliere' vrouwenopvang en hulpverlening. Bovendien werden met de outreachende manier van werken relatief veel allochtone en hoogopgeleide vrouwen bereikt. Het bleek dat vrouwen die leven met huiselijk geweld, het verwelkomen als een buitenstaander de eerste stap zet. Ook bleken vrouwen die inmiddels uit huis waren de ondersteuning te waarderen; een groot gedeelte van de vrouwen gaf zelfs aan dat ze zonder de (praktische) ondersteuning van de hulpverlener waarschijnlijk waren teruggegaan naar hun partner.

Behandeling van daders

Recentelijk zijn er in de Verenigde Staten, Canada, Australië, Nieuw Zeeland en Engeland programma's ontwikkeld voor mannen die hun partner mishandelen. Deze programma's beogen de mannen bewust te maken van hun gewelddadigheid en willen hen motiveren om hun gedrag jegens vrouwen te veranderen. De programma's gaan uit van een lerende aanpak in plaats van een psychotherapeutische methode en werken vooral groepsgewijs. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat het gedrag van de mannen aangeleerd is, en niet (alleen) het resultaat van woede, stress of alcoholgebruik.

Resultaten van de daderprogramma's zijn bemoedigend: van diegenen die deel hadden genomen aan de programma's had na een jaar 33% gerecidiveerd, terwijl dit percentage voor de controlegroep veel hoger was: 75%. Het Engelse Home Office maakt hierbij overigens wel een aantal kanttekeningen. Zo geven zij aan dat hoewel de programma's in Engeland succesvol te noemen zijn, ze dat in de Verenigde Staten veel minder zijn. Bovendien kan bij mislukken van de behandeling het slachtoffer in veel groter gevaar zijn dan voorheen. Op basis van onderzoek formuleren zij een aantal randvoorwaarden om de kans op succes te vergroten:

- de behandeling moet langere tijd beslaan;
- de behandeling moet ondersteund worden door snelle en consequente reactie vanuit het strafrecht als de man afspraken niet nakomt;
- er moeten op voorhand maatregelen genomen worden om de veiligheid van partners en kinderen te (blijven) waarborgen, door bijvoorbeeld regelmatig contact te onderhouden met de partner.

Ook in Nederland wordt inmiddels geëxperimenteerd met daderaanpakken - onder andere in Amsterdam. Op dat specifieke project wordt in het volgende hoofdstuk dieper ingegaan.

Samenwerking

Samenwerking is in het rijtje van het Home Office in die zin een vreemde eend in de bijt, dat samenwerking nooit een doel op zich kan en mag zijn. Engels onderzoek wees echter in de jaren tachtig uit dat het (hulpverlenings)aanbod op het gebied van huiselijk geweld veelal versnipperd was en daardoor moeilijk toegankelijk voor de slachtoffers. Dit leidde tot het opzetten van netwerken en platforms waaraan verscheidene instellingen deelnamen. Inmiddels spelen deze samenwerkingsverbanden een essentiële rol in het Engelse overheidsbeleid. Evaluatie wees uit dat samenwerken in netwerken en platforms (kan) leiden tot:

- betere en heldere onderlinge communicatie;
- betere verdeling van inzet;
- eenduidige aanpak, gebaseerd op de behoeften en wensen van slachtoffers;
- effectievere aanpak;
- betere vertaling van beleid in actie;
- meer kennis bij dienstverleners over de problematiek.

Ook in Nederland zijn inmiddels verschillende werkgroepen, samenwerkingsverbanden en multi-disciplinaire projecten opgezet, onder andere in Leiden, Apeldoorn, Haarlem en Hengelo. Er wordt - in onderlinge samenhang - een verscheidenheid aan maatregelen genomen door verschillende organisaties en instellingen.

Hoewel de invulling per gemeente verschilt, bestaat het pakket aan acties en maatregelen over het algemeen in ieder geval uit:

- het stellen van gezamenlijke doelen;
- het uitwisselen van ervaringen;
- betere (afstemming van) registratie;

- voorlichting aan intermediairen;
- het ontwikkelen van protocollen;
- afstemming van het opvang- en hulpverleningsaanbod;
- gezamenlijke ontwikkelen en uitvoeren van specifieke maatregelen zoals een daderaanpak.

4.3 De aanpak van kindermishandeling

Kindermishandeling wordt tegenwoordig - veel meer dan relationeel geweld - als een belangrijk sociaal probleem gezien in Nederland. Sinds het begin van de 20e eeuw is kindermishandeling een criterium voor justitiële interventie in gezinnen. In de jaren zestig nam de publieke aandacht voor lichamelijke kindermishandeling sterk toe naar aanleiding van ontwikkelingen in de gezondheidszorg. In Nederland leidde dat in het begin van de jaren zeventig tot de oprichting van de Bureaus Vertrouwensartsen. Inmiddels zijn - in voortzetting op deze BVA's - in het hele land Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK) actief. AMK's zijn de enige, centrale advies- en meldpunten bij vermoedens van kindermishandeling. Na een melding kan het AMK meteen contact opnemen met de gemelde ouders. Meestal wordt echter besloten om te starten met verificatie van de melding bij beroepsbeoefenaren die het kind/gezin kennen. Er vindt dan een inschatting plaats of er wel of niet sprake is van kindermishandeling. Daarna wordt in overleg met de informanten en ouders besproken welke mogelijkheden er zijn voor hulpverlening. Het AMK bemiddelt vervolgens bij het op gang brengen van de juiste hulp of ondersteuning van het gezin. Hierbij werkt het AMK samen met de Bureau's Jeugdzorg, Jeugdgezondheidszorg, Algemeen Maatschappelijk Werk en GG&GD. Indien vrijwillige hulpverlening niet mogelijk is of wanneer er sprake is van acuut gevaar voor het kind, vraagt het AMK de Raad voor de Kinderbescherming om onderzoek te doen.

In eerste instantie bestaat de hulp die geboden wordt aan gezinnen vaak uit praktische hulp, bijvoorbeeld hulp bij financiële problemen, bemiddeling bij het vinden van werk, proberen sociale contacten met familie en/of bureaus (weer) op gang te brengen en ouders de weg wijzen naar verschillende instanties. Wanneer deze zaken eenmaal min of meer geregeld zijn, kan aandacht besteed worden aan begeleiding van ouders en kind. Dit kan inhouden dat ouders (langdurige) opvoedingsondersteuning krijgen of dat ouders begeleid worden bij hun eigen (relatie)problemen. Daarnaast kan het noodzakelijk zijn dat het kind zelf begeleiding krijgt in bijvoorbeeld een medisch kinderdagverblijf.

Juridisch ingrijpen staat niet voorop staat bij de bestrijding van kindermishandeling in Nederland. Wanneer het kind echter in direct gevaar is, moet het in veiligheid worden gebracht. Bovendien is kindermishandeling - net als andere vormen van mishandeling - een strafbaar feit. In de praktijk worden ouders echter zelden veroordeeld. Reden daarvoor is dat als een ouder veroordeeld wordt en eventueel gevangenisstraf krijgt opgelegd, de andere ouder achterblijft met de problemen. Bovendien is het herstel van de gezinsband daarna erg moeilijk.

Vaker toegepast worden kinderbeschermingsmaatregelen, die worden uitgesproken door een kinderrechter. De Raad voor de Kinderbescherming adviseert hierbij. De belangrijkste maatregelen zijn:

- ondertoezichtstelling;
- ontheffing;
- ontzetting.

Ondertoezichtstelling

Ondertoezichtstelling kan gevraagd worden door de Raad voor de Kinderbescherming, de officier van justitie, en ouders of familieleden van het kind. De ondertoezichtstelling wordt uitgesproken door de kinderrechter. De ouders houden het gezag, maar hun zeggenschap wordt beperkt door toezicht van een gezinsvoogd en de kinderrechter. Ouders zijn wettelijk verplicht de aanwijzingen van de gezinsvoogd ten aanzien van de opvoeding van het kind op te volgen. Het doel van ondertoezichtstelling is het gezin zodanig te ondersteunen dat de ouders het kind zelf kunnen opvoeden.

Ontneming van het gezag

De wet kent twee maatregelen om het gezag van de ouders te ontnemen, te weten ontheffing en ontzetting. Gronden voor ontzetting zijn misbruik van de ouderlijke macht, grove verwaarlozing en een aantal misdrijven tegen het kind (onder meer zedendelicten). Het gevolg van de ontzetting is dat de ouders de zeggenschap over het kind verliezen en dat de rechtbank een voogd benoemt. Dit kan een familielid zijn, pleegouder of een voogdijvereniging. Het kind wordt bij ontzetting uit huis geplaatst. Grond voor ontheffing is het ongeschikt of onmachtig zijn van de ouders in hun plicht tot verzorging en opvoeding. De rechtbank kan alleen ontheffing uitspreken als het belang van het kind zich daar niet tegen verzet. Dat laatste houdt in dat hoewel sommige ouders in de ogen van rechter bepaald geen grote opvoedkundigen zijn, het soms toch voor het kind beter is het bij de ouders te laten.

4.3.1 Samenhangende aanpak van kindermishandeling in Nederland

De aanpak van kindermishandeling heeft politiek gezien in Nederland veel meer prioriteit dan de aanpak van relationeel geweld. Dit heeft onder andere geleid tot de instelling van de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling. Mede door de instelling van deze meldpunten is de aanpak van kindermishandeling over het algemeen eenduidig en consistent.

Een aparte rol in de coördinatie van de *landelijke* aanpak van kindermishandeling speelt het Expertisecentrum Kindermishandeling. In dit centrum ligt het accent op preventie en melden van kindermishandeling. De functies van de Stichting Voorkoming Kindermishandeling en het Landelijk Steunpunt Melden van Kindermishandeling zijn bij het expertisecentrum ondergebracht. Het centrum richt zich op de doelgroepen publiek, regionale netwerken, de AMK's, beroepskrachten en voorzieningen (onderwijs en jeugdgezondheidszorg) en beleidsorgaan. Activiteiten in 2000 zijn:

- beleidsontwikkeling preventie kindermishandeling;
- ontwikkeling van een publiekscampagne kindermishandeling;
- voortzetten van het informatiecentrum kindermishandeling;
- het samenstellen van een handboek voor beroepsbeoefenaren over alle aspecten van kindermishandeling;
- ontwikkelen van een publieksbrochure over seksueel misbruik van kinderen;
- onderzoek hoe kindermishandeling voorkomen kan worden door vroegtijdige ondersteuning van gezinnen die risico lopen;
- het vormgeven van lesaanbod voor het basisonderwijs;
- beleidsontwikkeling melding kindermishandeling;
- ondersteuning AMK's.

4.4 Knelpunten in Nederland

In Nederland zijn de afgelopen jaren her en der (succesvolle) initiatieven op lokaal niveau of bij afzonderlijke instellingen ontstaan, om huiselijk geweld aan te pakken en te bestrijden. Er zijn samenwerkingsverbanden opgezet tussen politie en hulpverlening, er worden protocollen opgesteld en er worden afspraken gemaakt om effectiever op te kunnen treden bij gevallen van huiselijk geweld. Vaak is er echter nog sprake van pionierswerk. Naar aanleiding van een mini-conferentie 'huiselijk geweld' in 1999 wordt geconcludeerd dat Nederland geen goed klimaat kent voor dergelijke projecten. Het ontbreekt aan randvoorwaarden en infra-structuur die alleen de landelijke overheid kan creëren. De volgende knelpunten (en oplossingen) worden naar voren gebracht.

- Er is een gebrek aan (landelijke en lokale) beleidsprioriteit.
Bestrijding van huiselijk geweld zou een (integraal) onderdeel moeten zijn van het veiligheidsbeleid.
- Kennisvermeerdering en kennisverbreiding over huiselijk geweld is een taak voor de landelijke overheid. Hiervoor wordt echter weinig geld beschikbaar gesteld. Tot nog toe wordt vooral geïnvesteerd in onderzoeken naar aard en omvang.
De landelijke overheid zou moeten investeren in onderzoeken naar het effect van verschillende methoden van aanpak. Bovendien moet zij de kennis en inzichten die dit oplevert (actief) verspreiden.
- In aansluiting op voorgaande dienen methoden die hun effect hebben bewezen landelijk te worden geïmplementeerd. Hiervoor dient landelijke financiering beschikbaar te komen.
- Er zijn lokale en provinciale initiatieven om een beleidskader voor de bestrijding van huiselijk geweld te ontwikkelen, bijvoorbeeld in Haarlem, Hengelo, Zeeland. Op dit moment zijn dat echter autonome ontwikkelingen.
De landelijke overheid moet zorg dragen voor afstemming tussen lokaal, provinciaal en landelijk beleid. Zij zouden de zorg moeten hebben voor de regie.
- De meeste financieringssystemen laten weinig ruimte voor afstemming en casemanagement. Onder effectief helpen verstaat de overheid meestal: contacturen.
Bestrijding van huiselijk geweld vraagt om een structurele voorziening van casemanagement en intersectorale samenwerking. Binnen de subsidievoorwaarden voor de hulpverlening zouden mogelijkheden moeten worden gecreëerd voor een samenhangende intensieve aanpak.
- De wetgeving ter bestrijding van huiselijk geweld vertoont ernstige lacunes, onder andere door de incidentgerichte benadering en de onmogelijkheid van aanhouding buiten heterdaad. Het Openbaar Ministerie speelt in Nederland dan ook slechts een beperkte rol bij de bestrijding van huiselijk geweld.
Wettelijke kaders in Nederland moeten aangepast worden, zoals in bijvoorbeeld Ierland, Engeland, Oostenrijk en Zweden inmiddels gebeurd is. Bovendien is het noodzakelijk dat het OM maatregelen neemt om de veiligheid van slachtoffers te waarborgen, zoals straatverboden, informeren van slachtoffers over proefverlofen en de mogelijkheid voor omgangsregelingen onder toezicht.

5 Huiselijk geweld.. ook in Amsterdam

In voorgaande hoofdstukken is ingegaan op de omvang en aard, gevolgen en oorzaken, en aanpak van huiselijk geweld in Nederland. Hoe ziet echter de specifieke situatie in Amsterdam eruit? Wat is de (geschatte) omvang van huiselijk geweld in Amsterdam en hoe wordt de problematiek aangepakt? In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens op deze vragen verder ingegaan. In de laatste paragraaf worden - ook op basis van informatie van sleutelinformanten - enkele conclusies getrokken ten aanzien van de bestaande aanpak van huiselijk geweld in Amsterdam en wordt beknopt weergegeven wat de wensen voor toekomstig beleid zijn uit het veld.

5.1 Aard en omvang van huiselijk geweld in Amsterdam

In Amsterdam wonen ruim 718.000 mensen. Hiervan zijn 366.000 vrouwen en 352.000 mannen. Er wonen bijna 80.000 kinderen van 0 tot 10 jaar en ruim 65.000 tieners tussen 10 en 20 jaar.

Indien de berekeningen uit het tweede hoofdstuk van dit rapport worden doorgetrokken naar de stad Amsterdam, kunnen de volgende schattingen gemaakt worden. Bijna 5400 Amsterdammers worden *per jaar* voor het eerst slachtoffer van huiselijk geweld. Het zou dan gaan om 2500 mannen en ruim 2800 vrouwen, inclusief kinderen. Bijna 4200 Amsterdammers per jaar worden slachtoffer van fysiek geweld, 3350 van geestelijk geweld en 2500 van seksueel geweld in huiselijke kring. Tabel 7 geeft een overzicht.

Tabel 7 Geschat aantal slachtoffers van huiselijk geweld in Amsterdam per jaar¹²

	Man	Vrouw	Totaal
Fysiek	2053	2074	4188
Geestelijk	1525	1830	3350
Seksueel	762	1830	2513
Totaal	2522	2806	5385

Voor wat betreft minderjarige slachtoffers geldt dat per jaar voor het eerst (geschat) 2127 minderjarigen slachtoffer worden van fysiek geweld, 1414 van geestelijk geweld en 765 van seksueel geweld.

Tabel 8 Geschat aantal minderjarige slachtoffers van huiselijk geweld in Amsterdam per jaar

	0-10 jaar	10-20 jaar	Totaal
Fysiek	880	1247	2127
Geestelijk	560	854	1414
Seksueel	240	525	765

Noot 12 De totaal aantallen mannen en vrouwen tellen niet op. Dit omdat iemand die in het algemeen slachtoffer is geworden van huiselijk geweld, slachtoffer kan zijn van meerdere vormen van huiselijk geweld.

Uit bovenstaande cijfers kan geconcludeerd dat in ongeveer de helft van alle gevallen van huiselijk geweld, met uitzondering van seksueel geweld, de slachtoffers minderjarig zijn. Deze gevallen kunnen geschaard worden onder de noemer kindermishandeling. De cijfers geven echter geen volledig beeld van de (geschatte) omvang van kindermishandeling in Amsterdam, omdat dit begrip breder is, en ook verwaarlozing omvat.

Meer concreet zijn de cijfers die geleverd kunnen worden door de vrouwenopvang en het Meldpunt Kindermishandeling aangaande het aantal meldingen van geweld en mishandeling per jaar. Bij het (regionale) Meldpunt Kindermishandeling werden in 1999 ruim 2100 adviezen gevraagd en meldingen gedaan, waarbij het in ruim 1300 gevallen om de stad Amsterdam ging. In bijna een kwart van de gevallen betrof lichamelijke mishandeling of affectieve verwaarlozing. In 16% van de gevallen betrof het lichamelijke verwaarlozing, in 13% van de gevallen psychisch geweld en in 8% van de gevallen seksueel misbruik.

Het aantal vrouwen dat afkomstig is uit Amsterdam dat zich jaarlijks voor de eerste keer meldt voor opvang in verband met huiselijk geweld bedraagt ongeveer 700. Zij nemen daarbij 800 kinderen mee. Uit gegevens van de vrouwenopvang blijkt dat een vrouw die in Amsterdam wegens geweld telefonisch om opvang verzoekt, gemiddeld meer dan eens door haar partner fysiek is mishandeld, vaak in combinatie met bedreigingen met de dood en gedwongen seks. Ze is in 57% van de gevallen van allochtone herkomst en vaak nog niet zo lang in Nederland. (Ter vergelijking: op de totale bevolking van Amsterdam is 34% afkomstig uit een etnische minderheidsgroep.) Qua netwerk heeft de vrouw klem gezeten: binnen de kring van familie en vrienden was kennelijk geen oplossing te vinden. Verder zijn er vaak ook economisch klemmende omstandigheden. Een oplossing 'kopen', bijvoorbeeld door te verhuizen, is buiten bereik. Vrouwen die wegens mishandeling een beroep doen op de vrouwenopvang, zien zich kortom vanuit een combinatie van isolement en economische positie gedwongen om persoonlijke problemen, waarvoor zij zich vaak schamen, voor te leggen aan een (semi)overheidsinstantie. De vrouwen die om opvang verzoeken zijn daarmee het maatschappelijk kwetsbaarste deel van een onbekend totaal.

Politiecijfers aangaande de problematiek van relationeel geweld zijn niet voorhanden. In de registratie van geweldsmisdrijven is het (nog) niet mogelijk om aan te geven of het om relationeel geweld gaat. Wel is er in 1999 een beperkte (dagrapport)analyse gedaan in 2 wijkteams waaruit blijkt dat per wijkteam jaarlijks meer dan 500 meldingen worden gedaan in verband met relationeel geweld. Slechts een heel klein gedeelte van deze meldingen (nog geen 10%) leidt overigens tot een aangifte. De bevolking in de twee betreffende wijkteams maakt ongeveer 9,5% van de totale bevolking van Amsterdam uit. Doorgerekend zou dit betekenen dat in Amsterdam ruwweg bijna 11.000¹³ meldingen per jaar bij de politie binnenkomen, waarbij in nog geen 1100 gevallen aangifte wordt gedaan.

5.1.1 Amsterdam in vergelijking met Nederland

In 1995 is door Van den Brink een vergelijking gemaakt tussen het feitelijk aantal meldingen bij de vrouwenopvang in Amsterdam en het verwachte aantal (vrouwelijke) slachtoffers van *ernstig* huiselijk geweld in Amsterdam.

Noot 13 Waarbij overigens niet bekend is om hoeveel slachtoffers het gaat; het kan immers voorkomen dat meerdere meldingen hetzelfde slachtoffer en/of dezelfde dader betreffen.

Zij constateerde dat de cijfers erop wijzen dat huiselijk geweld (tegen vrouwen) in Amsterdam twee maal zo vaak voorkomt als in de rest van Nederland. Wat betreft kindermishandeling kan een vergelijkbare observatie worden gemaakt: het aantal adviezen en meldingen dat jaarlijks bij het Meldpunt Kindermishandeling binnenkomt, is vrijwel gelijk aan het jaarlijks aantal verwachte slachtoffers van kindermishandeling. In hoofdstuk 2 werd echter al geconstateerd dat uit onderzoek blijkt dat vermoedens van kindermishandeling in slechts 30% tot 75% van de gevallen gemeld worden. Het hoge aantal meldingen in Amsterdam impliceert derhalve dat het werkelijk aantal gevallen van kindermishandeling wel eens veel hoger kan liggen dan in eerste instantie geschat wordt.

Bovenstaande discrepanties in het cijfermateriaal zouden verklaard kunnen worden door een hogere meldingsbereidheid in Amsterdam en/of doordat een hoger percentage vrouwen - vanwege een gebrek aan middelen of gebrek aan een sociaal netwerk - zich wendt tot de vrouwenopvang. De constatering is echter ook in overeenstemming met het beeld dat uit de literatuur naar voren komt dat huiselijk geweld en kindermishandeling in grote steden relatief meer voorkomen dan in kleinere steden en/of plattelandsgebieden. Dat is ook verklaarbaar: een groot aantal van de eerder genoemde risicofactoren - zoals armoede, werkloosheid en verslaving - komen in een grote stad relatief vaker voor.

5.2 De Amsterdamse aanpak van relationeel geweld

Geconstateerd kan worden dat huiselijk geweld ook in Amsterdam een wijd verbreid fenomeen is, wellicht zelfs méér dan in de rest van Nederland. Toch is ook in Amsterdam huiselijk geweld lange tijd vooral gezien als een zaak voor de hulpverlening. De *aanpak* van relationeel geweld in Amsterdam concentreerde zich tot voor kort dan ook met name op de opvang van en hulpverlening aan slachtoffers. Inmiddels is echter ook in Amsterdam meer aandacht voor preventie en bestrijding ontstaan.

In deze paragraaf wordt achtereenvolgens ingegaan op de aanpak van *relationeel* geweld vanuit de vrouwenopvang, de aanpak vanuit politie en justitie, en de gezamenlijke aanpak van de partners. Uiteraard zijn dit niet de enige partijen die in de praktijk te maken krijgen met slachtoffers en daders van huiselijk geweld in Amsterdam. Zij zijn echter op dit moment wel de belangrijkste partners - op gemeentelijk niveau - in de *specifieke* aanpak van huiselijk geweld. De (meer algemene) taken van andere betrokkenen zoals de huisarts, maatschappelijk werk en RIAGG zijn in hoofdstuk 4 reeds globaal beschreven.

5.2.1 Vrouwenopvang en hulpverlening

In 1990 kwam op verzoek van de gemeente Amsterdam een meldpunt voor de behandeling van aanvragen voor de vrouwenopvang tot stand. Door meer zicht te krijgen op de stroom van aanvragen, hoopte men de dienstverlening te verbeteren en tot een betere afstemming van het aanbod te komen. Alle Amsterdamse instellingen voor vrouwenopvang nemen deel aan het Meldpunt. Het Blijf van m'n Lijfhuis en het Eliashuis zijn per 1 januari 2000 gefuseerd in de Stichting Vrouwenopvang Amsterdam. Deze stichting richt haar aanbod specifiek op mishandelde vrouwen en hun kinderen. Daarnaast heeft de Gastenburgh, het passantenverblijf van het Leger des Heils, een afdeling bestemd voor vrouwen. De Roggeveen, afdeling van HVO, biedt opvang en begeleiding aan vrouwen met uiteenlopende problemen en beschikt over een aantal units voor families/gezinnen.

De Stichting Vrouwenopvang Amsterdam biedt residentiële opvang en hulpverlening op verschillende locaties. In 1998 zijn door het Eliashuis en het Blijf van m'n Lijf huis gezamenlijk 392 vrouwen en 276 kinderen opgevangen. De crisisopvang is de eerste fase van het verblijf. Intern begeleid wonen is een vervolg op het verblijf in de crisisopvang of elders in de vrouwenopvang. De afdeling 40-60 biedt verblijf aan vrouwen tussen de 40 en 60 jaar. Het Jannahuis is een doorstroomvoorziening voor vrouwen en kinderen na een verblijf de eerste opvang.

Voor elke cliënte wordt een werkplan opgesteld waarin alle relevante aspecten worden meegenomen. Voldoende verwerking van het geweld is daarbij altijd aan de orde. Begeleiding en praktische steun bij het realiseren van de nodige bestaansvoorwaarden eveneens. Opvoedingsondersteuning is het derde aandachtsveld. Individueel wordt bepaald wat de mogelijkheden voor herstel zijn, samenhangend met de situatie en de persoonlijke mogelijkheden.

Sinds medio 1998 is het Meldpunt Vrouwenopvang gecombineerd met *De Eerste Lijn*: waar telefonische hulpverlening, informatie en advies aan vrouwelijke slachtoffers van seksueel en relationeel geweld en/of dreiging met geweld wordt geboden. Deze telefonische hulplijn vervult tevens een advies- en informatiefunctie voor mensen in de omgeving van deze slachtoffers alsmede voor verwijzers en anderen die beroepsmatig te maken hebben met slachtoffers van seksueel en relationeel geweld.

In het werk van De Eerste Lijn/Meldpunt Vrouwenopvang zijn verschillende vormen van hulp- en dienstverlening te onderscheiden:

- crisisinterventie: cliënten helpen rustig te worden, stressreductie;
- luisteren, erkennen, steunen en bemoedigen door middel van feedback;
- ondersteuning bieden bij het verwoorden en verhelderen van de hulpvraag;
- inzicht geven in de problematiek waarmee belsters geconfronteerd zijn en de gevolgen van geweld/mishandeling in het dagelijks leven;
- advies en informatie geven over andere vormen van hulpverlening, mogelijke juridische procedures etc., zowel aan slachtoffers, mensen uit hun omgeving als aan verwijzers;
- motiveren/stimuleren tot vervolghulpverlening en gerichte doorverwijzing;
- informatie geven over mogelijkheden op het gebied van maatschappelijke opvang voor vrouwen in Amsterdam en omgeving;
- beoordelen van telefonische aanvragen voor opvang in Amsterdam;
- bemiddeling voor vier bovengenoemde vrouwenopvangvoorzieningen in Amsterdam;
- doorverwijzen naar residentiële vrouwenopvang buiten Amsterdam en hierover informatie verstrekken;
- doorverwijzen naar ambulante en residentiële voorzieningen wanneer een aanvraag niet passend is voor de vrouwenopvang, wanneer er geen plaats is in de vrouwenopvang of als blijkt dat een cliënte niet toe is aan vertrek bij de partner;
- het maken van afspraken voor de wijkgerichte ambulante Steunpunten Relationeel Geweld;
- wekelijkse spreekuren voor Turks en Arabisch sprekkenden.

De telefonische afdeling is onderdeel van de afdeling Preventief, ambulant en telefonisch werk van het Eliashuis.

Bij deze afdeling zijn, naast De Eerste Lijn/Meldpunt Vrouwenopvang, ook de gezamenlijke preventie-activiteiten van de Stichting Vrouwenopvang Amsterdam ondergebracht: de ambulante woonbegeleiding/nazorg, Preventief Pedagogisch Werken, weerbaarheidscursussen en de Steunpunten Relatieve Geweld.

Ambulante woonbegeleiding richt zich op vrouwen, met of zonder kinderen, die na opname in een vrouwenopvangvoorziening vanwege thuisgeweld weer zelfstandig gaan wonen. De begeleiding kan aansluitend op een verblijf in de opvang worden aangeboden, maar ook vrouwen die al langer zelfstandig wonen en (opnieuw) in een situatie van thuisgeweld dreigen te komen, kunnen er een beroep op doen.

Preventief Pedagogisch Werken is gestart in 1998. De eerste maanden zijn besteed aan het inventariseren van de probleemgebieden in het kinderwerk bij het Eliashuis en het Blijf van m'n Lijfhuis en aan het vaststellen van prioriteiten voor de uitvoering van het project.

Deze bestaan uit de volgende onderdelen:

- het opzetten van specifieke thema-activiteiten voor de kinderen, waarin zaken als het onverwachte vertrek en het missen van de vader aan bod komen;
- het ontwikkelen van een eenduidige observatiesystematiek tijdens de activiteiten, waardoor problemen bij de kinderen sneller gesignaleerd en gemeld kunnen worden ten behoeve van de opvoedingsondersteuning die wordt geboden;
- het ontwikkelen van nieuwe opvoedingsondersteunende methodieken voor de individuele begeleiding van moeders.

De Stichting Vrouwenopvang is tevens in 1998 gestart met een project *weerbaarheidscursussen*. Doel van het project is om weerbaarheidscursussen aan te bieden aan specifieke kwetsbare doelgroepen die te maken (kunnen) krijgen met huiselijk geweld. De doelgroepen waaraan de cursussen worden aangeboden, zijn:

- vrouwen en kinderen die zijn opgenomen in opvangcentra;
- zwarte- en migrantenvrouwen en meisjes in diverse wijken in Amsterdam.

De ambulante steunpunten bieden een laagdrempelige, wijkgerichte begeleiding aan vrouwen die in een mishandelingssituatie zitten of hebben gezeten. De Steunpunten richten zich op:

- bevorderen van vroegtijdige signalering van relationeel geweld door dienst- en hulpverleners;
- vroegtijdige interventie bij relationeel geweld zodat verdere traumatisering wordt voorkomen;
- deskundige hulpverlening waarbij de expertise vanuit de vrouwenopvang optimaal benut kan worden;
- laagdrempelige bereikbaarheid en outreachende opstelling;
- hulp op locatie, zodat aangesloten kan worden bij de specifieke leefsituatie van cliënten en de mogelijkheden van de regio optimaal benut worden;
- mogelijkheid tot lotgenotencontact;
- betere doorverwijzing;
- voorlichting en publiciteit.

Het Steunpunt Zuidoost is als eerste steunpunt gestart in 1998. Inmiddels is er ook een steunpunt in West en een in Oost.

Uit de eerste evaluatie van het Steunpunt Zuidoost blijkt dat de totstandkoming van het Steunpunt en de daaruit voortvloeiende bekendmaking middels voorlichting en PR de problematiek onder de aandacht heeft gebracht bij hulp- en dienstverleners in de regio. Gezien het aantal verwijzingen van hulp- en dienstverleners kan gezegd worden dat het bestaan van het Steunpunt de alertheid om te signaleren en de bereidwilligheid om te verwijzen, bevordert heeft. De meeste cliënten van het steunpunt verkeerden nog in een acute geweldsituatie en kwamen mede veroorzaakt door angst- en schaamtegevoelens voor het eerst met hun verhaal naar buiten. De hulpverlening slaagde er in een groot aantal van de gevallen in het sociaal isolement en de schaamte te doorbreken en de vrouw te ondersteunen bij het ondernemen van stappen waardoor het geweld gestopt kon worden. Samen met de vrouw wordt een Vluchtplan, een Thuisplan of een Nazorgplan opgesteld. Deze ondersteuning 'op maat' blijkt goed aan te sluiten bij de behoefte van de vrouwen. Tenslotte lijkt het erop dat met de Steunpunten een 'nieuwe' groep slachtoffers wordt bereikt; de cliënten zijn ouder en beter opgeleid dan cliënten van de vrouwenopvang en ze hebben over het algemeen een betaalde baan.

5.2.2 Politie en justitie

Bij de politie Amsterdam-Amstelland is in februari 2000 het pilotproject 'Relationeel Geweld' van start gegaan. Aanleiding om dit project te starten was het besef dat het aantal slachtoffers van huiselijk geweld dat *niet* naar de politie stapt vele malen groter is dan het aantal aangiften. Bovendien bleek uit een (beperkte) eerste analyse van meldingen dat nog geen 10% van de meldingen leidde tot een aangifte. Geconcludeerd werd dat een schrikbarend aantal politiefunctionarissen niet de kennis bezit om meldingen van relationeel geweld professioneel af te handelen. En dat terwijl een slachtoffer dat niet met kennis van zaken door de politie te woord wordt gestaan, een volgende keer niet of met veel meer aarzeling om hulp zal vragen. Doel van de pilot is dan ook 'het bevorderen van een betere en uniforme afhandeling van relationeel geweld'. In het project ontvangen alle medewerkers van (in eerste instantie) twee wijkteams één dag training. In die training wordt aandacht besteed aan oorzaken en gevolgen van relationeel geweld, het omgaan met relationeel geweld en het correct opnemen van een aangifte met betrekking tot relationeel geweld. Kernpunten daarbij zijn: ook optreden als er geen aangifte wordt gedaan en aanhouden in plaats van bemiddelen. Ook krijgen de politiefunctionarissen informatie over de mogelijkheden voor slachtoffers voor vrouwenopvang en hulpverlening.

Om daarnaast tot een uniforme aanpak te komen is er een tweede project gestart: het Professionaliseringstraject. In dit traject worden door een team van politiefunctionarissen uit de regio Amsterdam-Amstelland de werkprocessen rond relationeel geweld geanalyseerd, wordt gekeken wat de zwakke plekken zijn in dat proces en worden (betere) methoden, afspraken en werkwijzen ontwikkeld. Hierbij wordt ook gekeken naar de samenwerking met externen - Openbaar Ministerie, vrouwenopvang en maatschappelijk werk. Het is de bedoeling dat de nieuwe verbeterde aanpak te zijner tijd als standaard in de hele regio wordt ingevoerd.

Binnen het *Openbaar Ministerie* in Amsterdam is relationeel geweld (nog) geen speerpunt van beleid. Hun betrokkenheid beperkt zich tot deelname aan de stuurgroep van GRIP en het vervolgen van daders bij aangifte.

5.2.3 Samenwerking

Door de vrouwenopvang wordt reeds sinds lange tijd samengewerkt met de hulpverlening en maatschappelijk werk. In 1998 was er bijvoorbeeld samenwerking met een vaste (vrouwelijke) huisarts, met het ambulante wijkteam van het RIAGG, met het crisiscentrum van het RIAGG, met het consultatiebureau, scholen, herstellingsoorden, de algemene opvang en de Jellinek. Ook is de Stichting Vrouwenopvang verantwoordelijk voor de organisatie en het voorzitterschap van het Platform Vrouwenopvang. In dat kader zijn er contacten met de Vreemdelingendienst, de Werkwinkel Oudwest, bureau Jeugdzorg, Emancipatiebureau Amsterdam, de Stedelijke Woningdienst, Bureau Nieuwkomers Amsterdam en diverse ambtelijke afdelingen van de gemeente Amsterdam. Daarnaast neemt de Stichting deel aan overleg georganiseerd door het Steunpunt Seksueel Geweld: signaleringsoverleg, incestoverleg en het netwerk vrouwenhandel.

Tot enkele jaren geleden bestond er in het kader van de bestrijding van huiselijk geweld in Amsterdam weinig tot geen samenwerking tussen de hulpverlening en justitiële partners. In 1996 is daar verandering in gekomen door het instellen van een gemeentelijke stuurgroep vanuit de dienst Welzijn waarin de gemeente, politie, justitie, reclassering en hulpverlening zitting hadden. Deze stuurgroep heeft zich gericht op het verbeteren van de samenwerking tussen justitie en hulpverlening en op het verbeteren van de onderlinge samenwerking in de hulpverlening. Inmiddels worden ook daders van huiselijk geweld in de gezamenlijke Amsterdamse aanpak meegenomen. Hiertoe is het GRIP-project opgezet, waarvan de stuurgroep bestaat uit gemeente, politie, de vrouwenopvang, OM en reclassering.

Het *Geweld in Relaties Interventie Project Amsterdam* (GRIP) is een justitieel behandelprogramma voor plegers van relationeel geweld met als doel herhaling van gewelddadig gedrag te voorkomen in de huidige en/of volgende relaties. Plegers waartegen aangifte is gedaan en die in verzekering zijn gesteld kunnen via de volgende routes terecht komen in het programma: via de vroeghulp van de reclassering, na een schorsing of voorwaardelijk sepot van het OM en na een voorwaardelijke strafoplegging van de rechter. Naast het justitiële traject kunnen - in een later stadium van het project - plegers ook vrijwillig instromen via de politie, de ambulante hulpverlening en de vrouwenopvang. Het behandelprogramma is gebaseerd op bestaande programma's uit de Verenigde Staten, Schotland en Australië. Het project gaat vergezeld van een evaluatieonderzoek. De gehanteerde methodiek wordt met name tijdens de eerste twee trajecten geëvalueerd en zo nodig bijgesteld. Daarnaast wordt een effectevaluatie uitgevoerd onder deelnemers.

5.3 De Amsterdamse aanpak van kindermishandeling

Spil in de Amsterdamse aanpak van kindermishandeling is het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling Amsterdam. Het AMK Amsterdam heeft in de periode 1996 tot 1998 gefunctioneerd als modelproject. Sindsdien gaan alle meldingen over vermoedens van kindermishandeling niet meer naar de politie of naar de Raad van de Kinderbescherming, maar direct naar het AMK. Kenmerkend voor de nieuwe werkwijze is dat er meer openheid betracht wordt en dat gestreefd wordt naar een directe betrokkenheid van ouders en kinderen. Een snelle afwikkeling van zaken en doorverwijzing naar geëigende hulpverlening wordt gegarandeerd door de protocollen waarmee gewerkt wordt. Het AMK verwijst naar de jeugdzorg, maar ook naar verslavingszorg, psychiatrie, RIAGG volwassenen en Algemeen Maatschappelijk werk. Er wordt intensief samengewerkt met het Bureau Jeugdzorg.

Ten kantore van het AMK Amsterdam bevindt zich ook de Stichting ter Voorkoming van Kindermishandeling. De VKM verzorgt lessen en trainingen gericht op de vroegtijdige signalering en herkenning van gevallen van kindermishandeling.

In 2000 zal de bestaande wet op de jeugdhulpverlening gewijzigd zijn door de functies van het AMK daarin op te nemen. Daarmee zal het AMK in feite bevoegd zijn om zonder medeweten en toestemming van de ouders informatie op te vragen bij professionals in de omgeving van het gemelde kind. Om ervoor te zorgen dat alle medewerkers van het AMK goed met deze vernieuwingen zullen kunnen omgaan, vindt er een methodiekontwikkelingsproject plaats in Amsterdam. Ook zal in 2000 de samenwerking met de politie duidelijker vorm krijgen. Er zijn met de Amsterdamse Jeugd en Zedenpolitie goede afspraken gemaakt, die resulteren in meldingsformulieren en goed overleg. Daarnaast geeft het AMK voorlichting aan veel instellingen in de regio, zoals ziekenhuizen, jeugdgezondheidszorgteams, opleidingen wijkverpleging, politie en huisartsen. Er wordt naar gestreefd om in de artsenopleiding kindermishandeling structureel aan bod te laten komen. Aandachtspunten voor het komende jaar zijn: het melden van verstandelijk gehandicapte kinderen, het melden van kinderen die illegaal in Nederland verblijven, samenwerking met de politie betreffende zedendelinquenten en goede gegevens registratie.

5.4 Conclusies en wensen voor toekomstig beleid

Terugkijkend op hoofdstuk 4 kan geconstateerd worden dat een goede aanpak van huiselijk geweld in ieder geval de volgende elementen bevat:

- (primaire) preventie;
- een consistente aanpak van de politie;
- goede opvang;
- outreachende hulpverlening;
- daderaanpakken;
- samenwerking.

Op basis daarvan kan geconcludeerd worden dat de Amsterdamse partners in de aanpak van huiselijk geweld op de goede weg zijn. De inspanningen van de vrouwenopvang en de politie bieden uitzicht op een geïntegreerde en effectieve preventie en bestrijding van huiselijk geweld in Amsterdam, gericht op zowel slachtoffers als daders.

Belangrijk knelpunt is echter de beperkte omvang van de maatregelen. Het is dan ook wenselijk dat het aantal wijkgerichte steunpunten wordt uitgebreid, evenals het aantal daders dat opgenomen kan worden in het GRIP-project. Tevens is het van belang dat het pilotproject 'Relationeel geweld' bij de politie, zo spoedig mogelijk een vervolg krijgt in alle wijkteams binnen Amsterdam.

Hoewel er aandacht is voor primaire preventie in de vorm van voorlichting aan beroepsbeoefenaren is, zowel met betrekking tot relationeel geweld als met betrekking tot kindermishandeling, tot nog toe weinig gedaan aan beïnvloeding en voorlichting van het Amsterdamse publiek. Publiciteitscampagnes om de bereidheid tot melden te vergroten en om de bekendheid van mogelijkheden tot melden te vergroten, zijn dan ook zeker wenselijk.

Samenwerking tussen hulpverlening, justitiële partners en gemeente is de afgelopen jaren goed van de grond gekomen. Samenwerking en het ontwikkelen van een gezamenlijke aanpak moet evenwel een belangrijk punt van aandacht blijven in de komende jaren.

Hierbij moet tevens gedacht worden aan uitbreiding van de samenwerking door het betrekken van onder meer de gezondheidszorg en de stadsdelen. Het AMK geeft bijvoorbeeld aan dat in alle stadsdelen - voor met name scholen - protocollen zouden moeten worden opgesteld aangaande het handelen bij een vermoeden van kindermishandeling.

Belangrijk aandachtspunt bij de (verdere) ontwikkeling van een gezamenlijke, geïntegreerde en effectieve aanpak zou de preventie en bestrijding van zowel relationeel geweld als kindermishandeling in *allochtone gezinnen* moeten zijn. Hoewel de Amsterdamse bevolking voor een groot deel bestaat uit etnische minderheden, en er aanwijzingen zijn dat huiselijk geweld in deze gezinnen relatief (nog) meer voorkomt, zijn er - naast de Turkse en Arabische spreekuren - nauwelijks maatregelen specifiek voor die groep.

Het Amsterdams gemeentebestuur zou in de aanpak een coördinerende en faciliterende rol kunnen en moeten spelen door zorg te dragen voor een beleidskader (vergelijkbaar met bijvoorbeeld Haarlem), voor de regie en afstemming, en voor voldoende financiën.

6 Conclusie

Hoewel beschikbaar cijfermateriaal over de aard en omvang van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland fragmentarisch, niet specifiek en vaak zelfs totaal niet voor handen is, kan op basis van literatuuronderzoek geconstateerd worden dat huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland - en dus ook in Amsterdam - omvangrijke en ernstige problemen zijn.

Algemene conclusie die uit de beschikbare literatuur met betrekking tot de oorzaken van huiselijk geweld getrokken kan worden, is dat één factor geen factor is. Gewelddadig gedrag is uiteindelijk altijd het resultaat van een wisselwerking tussen individuele kenmerken, kenmerken van de leefwereld (gezin, buurt) en algemeen maatschappelijke kenmerken. De kans op gewelddadig gedrag neemt toe naarmate iemand *eerder* in zijn leven aan risicofactoren wordt blootgesteld en naarmate iemand aan *meer* risicofactoren wordt blootgesteld. Hierbij is het aannemelijk dat het agressieve gedrag zowel binnens- als buitenshuis tot uiting kan komen.

Analyse van de gevolgen van huiselijk geweld leidt tot de conclusie dat dit geweld niet alleen bestreden moet worden omdat de slachtoffers daar recht op hebben, maar ook met het oog op de kinderen die getuige of slachtoffer van het geweld zijn. De resultaten van het uitgevoerde onderzoek maken duidelijk dat verstoorde familieverbanden, een weinig affectieve opvoeding en/of het meemaken van geweld in de kindertijd (kunnen) leiden tot ernstige psychische beschadigingen van het kind. Het is dan ook aannemelijk dat daarmee een lijn loopt van huiselijk geweld en kindermishandeling naar het publieke geweld in de Nederlandse samenleving.

Daarom is - naast uitgebreide opvang van slachtoffers - uitwerking van preventieve en justitiële maatregelen dringend gewenst. De landelijke overheid zou daarbij een belangrijke rol moeten spelen door het verspreiden van opgedane kennis, het afstemmen van lokale en provinciale initiatieven en door aanpassing van de wetgeving.

Belangrijke elementen in een geïntegreerde en effectieve (lokale) aanpak zijn: primaire preventie, een samenhangende aanpak door de politie, outreachende hulpverlening, de aanpak en behandeling van daders en samenwerking.

In Amsterdam is met zo'n geïntegreerde en effectieve aanpak door politie en hulpverlening al een (goede) start gemaakt. Het blijft echter wenselijk om bestaande (experimentele) projecten als de daderbehandeling, ambulante steunpunten en het trainen van politiefunctionarissen uit te breiden. Bovendien is het wenselijk om meer aandacht te besteden aan primaire preventie, bijvoorbeeld in de vorm van een publiekscampagne. De bestaande samenwerking moet verder ontwikkeld en verstevigd worden, mede door uitbreiding met nieuwe partners zoals stadsdelen en de gezondheidszorg. Gezien het relatief grote aandeel van allochtone gezinnen in de geschatte omvang van het probleem en het grote aandeel allochtone gezinnen in Amsterdam, is specifieke aandacht voor deze groep gewenst.

De gemeente zou in de aanpak een coördinerende en faciliterende rol kunnen en moeten spelen door zorg te dragen voor een beleidskader (vergelijkbaar met bijvoorbeeld Haarlem), voor de regie en afstemming, en voor voldoende financiën.

Literatuur

Advies- en Meldpunt Kindermishandeling Amsterdam, M. ter Meulen, *Meerjarenplan 2000-2003*, Amsterdam, februari 2000

Advies- en Meldpunt Kindermishandeling Amsterdam, *Cijferoverzicht 1999*, Amsterdam, 2000

Advies- en Meldpunt Kindermishandeling, *Werkwijze* (brochure), Groningen

Baartman, H., en A. van Montfoort, *Kindermishandeling, resultaten van een multidisciplinair onderzoek*, Bruna Uitgevers, Utrecht, 1992

Baeten, P., NIZW/Landelijke implementatie Advies- en Meldpunten Kindermishandeling, *Voorlopig protocol van handelen bij vermoedens van kindermishandeling binnen gezins- en familieverband*, Utrecht, 1999

Besouw, Ch. van, *Mini-conferentie huiselijk geweld oktober 1999. Samenvatting van knelpunten en voorstellen tot oplossing*, SARA/Riethof, Rotterdam

Blijf van m'n Lijf Amsterdam, *Jaarverslag 1998*, Amsterdam, 1999

Blijf van m'n Lijf Amsterdam & Het Eliashuis, *Steunpunt relationeel geweld Zuidoost. Een evaluatie en methodiekbeschrijving*, Amsterdam, 1999

Bol, M.W., e.a., *Jong en Gewelddadig*, Onderzoek en Beleid, nummer 174, WODC, Den Haag, 1998

Brink, A. van den, *Thuisgeweld tegen vrouwen*, in: Tijdschrift voor Criminologie, nummer 4, 1995

Bruinsma, E., *De relatie tussen factoren in de opvoeding en het ontstaan van jeugdcriminaliteit*, Stichting Spectrum, Arnhem, 1997

Burik, A. van, *Wat melders melden*, Van Dijk, Van Soomeren en Partners, Amsterdam, 1997

Burik, A. van, en M. Geldorp, *Signaleren en melden van kindermishandeling*, Van Dijk, Van Soomeren en Partners, Amsterdam, 1997

Corput, M. van den, en E. de Jong, *Geweld in Relaties Interventie Project (GRIP) projectplan*, Blijf van m'n Lijf & Eliashuis, Amsterdam, 1999

Dijk, T. van, e.a., *Verborgен leed in huiselijke kring*, in: SEC, nummer 5, 1997

Dijk, T. van, e.a., *Huiselijk Geweld*, Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering, Den Haag, 1997

Dijkstra, S., *Op zoek naar dwarsverbindingen*, Universiteit Utrecht, Capaciteitsgroep Communicatie en Welzijn, nog ongepubliceerd artikel, 1999

Edleson, Jeffrey L., *The Overlap Between Child Maltreatment and Woman Abuse*, University of Minnesota, School of Social Work, 1996

- De eerste lijn/Meldpunt Vrouwenopvang, *Als grenzen overschreden worden...*, Jaarverslag 1998, Amsterdam, 1999
- Eliashuis, *Jaarverslag 1998*, Amsterdam, 1999
- De Haan e.a., *Jeugd en geweld*, Ministerie van VWS, Den Haag, 1999
- Gemeente Haarlem, Werkgroep Geweld in het gezin, *Geweld in het gezin in Haarlem: niets aan de hand?*, Bureau Veiligheid, Haarlem, 1997
- Gemeente Hengelo, Werkgroep Huiselijk Geweld, *Projectvoorstel huiselijk geweld*, Hengelo, 1999
- Gomis, A., *Kindermishandeling, een oriëntatie*, Vereniging tegen Kindermishandeling, Den Haag, 1982
- Haen Marshall, I., *De predictie van geweldscriminaliteit*, in: Tijdschrift voor Criminologie, nummer 1, 1998
- Hakkert, A., *Huiselijk geweld in internationaal perspectief*, in: SEC, nummer 5, 1997
- Hanmer, J., e.a., *Arresting Evidence: Domestic Violence and Repeat Victimisation*, in: Policing & Reducing Crime, paper 104, Home Office, Londen, 1999
- Harmsel, S. ter, *Een gezamenlijk probleem*, Transact, Utrecht, 1996
- Home Office, Policing and Reducing Crime Unit, *Reducing Domestic Violence.. What works?*, Crime Reduction Research Series, Londen, 2000
- Kelly, Liz, *Domestic Violence matters: an evaluation of a development project*, in: Research findings, nummer 91, 1999
- Komen, M., *Kindermishandeling en sociale verandering*, in: Tijdschrift voor Criminologie, nummer 1, 1998
- Korf, Dirk J., e.a., *Economische kosten van thuisgeweld tegen vrouwen*, Criminologisch Instituut Bongers, Amsterdam, 1997
- Lalmahomed, B., *Schade, schande, schuld. Over seksueel misbruik en lichamelijk geweld onder Creolen en Hindostanen*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 1995
- Lawick, J. van, M. Groen, *Intieme Oorlog*, Van Gennep, Amsterdam, 1998
- NIZW/Landelijk Steunpunt Melden van Kindermishandeling, *Adviezen en meldingen. Jaarcijfers BVA's en AMK's in 1996 en 1997*, Utrecht, 1999
- Provincie Zeeland, *De vrijblijvendheid voorbij*, in: Informatieblad, Middelburg, mei 1999
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen*, advies 6, Den Haag, 1998
- Ramkema, H., *Signaal op rood. Ouderenmishandeling bij de mensen thuis*, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, Utrecht, 1996

Romkens, R., *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*, Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent Sexualiteit en Geweld, Amsterdam, 1989

Savornin Lohman, P.M. de, e.a., *Zeden Almanak, deel 1 t/m 5*, Van Dijk, Van Soomeren en Partners, in opdracht van het Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering, Den Haag, 1998

Savornin Lohman, P.M. de, e.a., *Evaluatie VWS-beleid Bestrijding Seksueel geweld (1991-1995)*, Van Dijk, Van Soomeren en Partners, in opdracht van het ministerie van VWS, Rijswijk, 1996

Tangelder, S., *Battered, beaten but not broken*, Landelijk Selectie- en Opleidingsinstituut Politie, Wetenschappelijke Publicaties

Walop, M., *Gezinsgeweld: (g)een veiligheidsprobleem?*, in: SEC, nummer 5, 1997

Vente, W. de, en J.A. Michon, *Biopsychologische determinanten van antisociaal en crimineel gedrag*, RMO, 1998

Vrouwenopvang Amsterdam, *Activiteiten januari 2000 en beleidsvoornemens 2000-2003*, notitie

Wittebrood, K., en M. Junger, *Trends in geweldscriminaliteit*, in: Tijdschrift voor Criminologie, nummer 3, 1999

Wittebrood, K., *Cijfers omtrent geweld*, RMO, Den Haag, 1998

Wolzak, A., *Kindermishandeling in getallen*, NIZW, Utrecht, 1999

Zandijk-van Harten, T., en L. Haarsma, *Grenzen Voorbij. Kindermishandeling in allochtone gezinnen*, VU uitgeverij, Amsterdam, 1996

Zorgvuldig, Nieuwsbrief over jeugdzorg, nummer 3, november 1999